

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

УДК 929Успенский(477):323.282](045)

**Олег БАЖАН,
Вадим ЗОЛОТАРЬОВ***

Олександр Успенський: «Я вважаю себе учнем Миколи Івановича Єжова...»

Досліджується діяльність наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського в контексті реалізації політики державного терору в СРСР у 1938 р.

Ключові слова: О.Успенський, НКВС УРСР, «Великий терор», політичні репресії.

Відправною точкою «Великого терору» у СРСР став лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому Й. Сталін зажадав «покласти край діяльності саботажників, шпигунів і

* *Бажан* Олег Григорович – канд. іст. наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України; *Золотарьов* *Вадим Анатолійович* – канд. техн. наук, доцент Харківського національного університету радіоелектроніки.

диверсантів». Точкою відліку чергової хвилі репресій, зокрема і в Україні, стала постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» від 2 липня 1937 р. та телеграма Й. Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій, де пропонувалося, спираючись на апарат НКВС,

«узяти на облік усіх куркулів та кримінальників, що відбули покарання».

Чекістам наказувалося

«найбільш ворожих елементів із них негайно заарештувати та розстріляти в порядку адміністративного провадження їхніх справ через трійки»,

а інших, менш активних, але все ж «ворожих елементів», слід було облікувати й вислати в райони за вказівкою НКВС¹.

Провести масштабну чекістську операцію з «вичищення» України від «ворожого елементу» було доручено Ізраїлеві Мойсейовичу Леплевському, який 14 червня 1937 р. обійняв посаду наркома внутрішніх справ УРСР. Значущість своєї персони на чолі республіканського НКВС І. Леплевському довелося доводити у ході реалізації таємних масових чекістських операцій, пов'язаних із репресіями проти найрізноманітніших категорій громадян. Діяльність органів держбезпеки УРСР у другому півріччі 1937 р. щодо «викорінення» в республіці «петлюрівсько-куркульських елементів», «контрреволюційних націоналістичних кадрів», «шпигунів», «учасників військово-фашистської змови» вражала. Масштабність арештів «класового ворога» засвідчили «Цифрові дані про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР з 1 червня 1937 по 4 січня 1938 року»: усього з 1 червня 1937 по 4 січня 1938 рр. на теренах республіки було заарештовано 177 350 осіб. Із них: «троцькістів та правих» – 67 05; «учасників військово-фашистської змови» – 1264; «українських націоналістів» – 14 919; причетних до «церковно-сектантської контрреволюції» – 7245; дружин «зрадників Батьківщини» – 7181; «сіоністів» – 167; членів інших «антирадянських партій» – 379. У ході проведення «куркульської операції» за ґратами опинили-

¹ Правда через роки: Статті. Спогади. Документи. – Донецьк, 1995. – С. 40–45.

ся 61 425 осіб; «польської операції» – 42 201; «румунської операції» – 5915; «грецької операції» – 3879; «латиської операції» – 1508². Підбиваючи підсумки кожної успішно проведеної акції, нарком внутрішніх справ УРСР І. Леплевський у звітах московському керівництву не забував відзначити особисту роль у «розгромі контрреволюції». Однак, як з'ясувалося пізніше, це не гарантувало йому безпеки. 25 січня 1938 р. І. Леплевського було відкликано з посади очільника НКВС республіки, згодом заарештовано, а 28 липня засуджено до вищої міри покарання.

Із 27 січня 1938 р. до виконання обов'язків наркома внутрішніх справ УРСР приступив комісар державної безпеки 3-го рангу Олександр Іванович Успенський³ (до цього призначення – начальник УНКВС Оренбурзької області)⁴, чия діяльність ознаменувала собою новий етап у проведенні масових репресій в Україні. Того самого дня в керівництві республіки сталася ще одна суттєва зміна. Пленум ЦК КП(б)У звільнив С. Косіора від виконання обов'язків першого секретаря ЦК «у зв'язку з призначенням заступником голови Ради народних комісарів СРСР і головою комісії радянського контролю СРСР» та обрав на цю посаду М. Хрущова – колишнього першого секретаря Московського міського та обласного комітетів ВКП(б)⁵. Варто вказати про ту зловісну роль, яку відіграв М. Хрущов у проведенні кому-

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 42, спр. 33, арк. 31–32.

³ Докл. про О. Успенського див: *Золотарьов В.А.* Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Х.: Фоліо, 2004. – 366 с; *Його ж.* Фаворит Єжова: сторінки біографії наркома внутрішніх справ УРСР О. І. Успенського // Політичні репресії в Українській РСР: дослідницькі рефлекси та інтерпретації: До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Мат. Всеукр. наук. конф., Київ, 15 березня 2012 р. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 164–187; *Федосеев С.* Фаворит Єжова // Совершенно секретно. – 1996. – № 9; *Хинштейн А.Е.* Подземелья Лубянки. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2005. – С. 224–251.

⁴ Архів Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у Харківській області, колекція документів, наказ НКВС УРСР № 36 по особовому складу від 27 січня 1938 р.

⁵ О Станиславе Косиоре: Воспоминания, очерки, статьи. – Москва, 1989. – С. 248.

ністичних репресій у 1937–1939 рр. Про це докладно йдеться в довідці ЦК КПРС від 25 грудня 1988 р.:

«Із січня 1938 р. Хрущов очолив партійну організацію України. У 1938 р. в Україні було заарештовано 106 тис. 119 осіб. Репресії не припинялися й у наступні роки. У 1939 р. було арештовано близько 12 тис. осіб, а у 1940 р. – близько 50 тис. осіб. Усього за 1938–1940 рр. в Україні було заарештовано 167 тис. 565 осіб. Підсилення репресій у 1938 р. в Україні НКВС пояснювало тим, що у зв'язку з приїздом Хрущова особливо зросла контрреволюційна активність правотроцькістського підпілля. Особисто Хрущовим було санкціоновано репресії стосовно кількох сотень осіб, підозрюваних в організації проти нього терористичного акту. Улітку 1938 р. з санкції Хрущова було заарештовано велику групу керівних працівників партійних, радянських, господарських органів, і в тому числі заступників голови Раднаркому УРСР, наркомів, заступників наркомів, секретарів обласних комітетів партії. Усіх їх було засуджено до вищої міри покарання і тривалих термінів ув'язнення. За списками, направленими НКВС СРСР до Політбюро, лише за 1938 р. було дано згоду на репресії 2140 осіб із числа республіканського партійного та радянського активу»⁶.

Відразу по прибуттю до Києва О. Успенський скликав нараду начальників обласних управлінь НКВС, на якій, за спогадами її учасника – керівника УНКВС Дніпропетровської області Юхима Хомича Кривця –

«ніяких доповідей не заслухував, а дуже довго говорив сам. Успенський докладно зупинився на ліквідованій ним в Оренбурзькій області військово-білогвардійській організації у 7 тис. чол. і порушив питання про вжиття заходів щодо викриття подібних організацій в Україні»⁷.

Більш ефективної роботи від співробітників республіканського наркомату внутрішніх справ вимагав і господар Луб'янки. 17 лютого 1938 р. у Києві народний комісар внутрішніх справ

⁶ Об антиконституционной практике 30–40-х и начала 50-х гг. // Источник. – 1995. – № 1. – С. 126–127.

⁷ Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 рр. / Авт.-упор. С. Богун, В. Золотарьов, Т. Рафальська, О. Радзивілл, Ю. Шаповал. – К.: Либідь, 2009. – С. 388.

СРСР М. Єжов провів оперативну нараду керівного складу НКВС УРСР, на якій охарактеризував усю попередню роботу місцевих чекістів як «штукарство», «удар по одинаках», відзначивши повну відсутність прогресу у «викритті організованого антирадянського підпілля». М. Єжов був особливо незадоволений «слабкою роботою» щодо ліквідації українського, польського та німецького «антирадянського націоналістичного підпілля», наголошуючи на тому, що в республіці збереглися петлюрівські, махновські та денікінські кадри. Він повідомив присутнім, що для «очищення» УРСР від «ворогів народу» при УНКВС створюються особливі трійки та запропонував начальникам обласних управлінь скласти кількісний ліміт справ, які вони вважають необхідним пропустити через трійки УНКВС⁸. Указівки наркома М. Єжова про розгортання нового етапу масових операцій лягли в основу всієї подальшої діяльності НКВС УРСР і, у першу чергу, наркома О. Успенського.

Головний удар по «замаскованій контрреволюції» було спрямовано на село. Для реалізації операції при обласних УНКВС знову створювалися так звані міжрайонні оперативні слідчі групи, що у другій половині 1937 р. проводили «куркульську операцію». Офіційним початком її другої фази стала постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 31 січня 1938 р. Із приходом нового республіканського наркома реалізація наказу № 00447 взагалі почали відбуватися за спрощеною схемою, ставши взірцем свавілля та вседозволеності органів держбезпеки. Так, «трійки» УРСР і Молдавської АСРР лише за січень–липень 1938 р. засудили до вищої міри покарання 35 563 фігурантів так званої «куркульської операції»⁹.

Одночасно з реалізацією наказу № 00447 О. Успенський закликав своїх підлеглих розпочати «ліквідацію й розгром шпигунського сіоністського та клерикального підпілля в Україні». Уже

⁸ ГДА СБ України, м. Полтава, спр. 19533, т. 1, арк. 65; *Петров Н., Янсен М.* «Сталинский питомец» – Николай Ежов. – Москва: РОССПЭН, 2008. – С. 320–345.

⁹ *Юнге М., Бордюгов Г., Биннер Р.* Вертикаль большого террора: История операции по приказу НКВД №00447. – Москва: Новый хронограф, 2008. – С. 278.

наприкінці лютого 1938 р. він рапортував наркомові внутрішніх справ СРСР про попередні результати слідства у справі «викриття» антирадянського підпілля (цитуюмо мовою оригіналу):

«Показаниями арестованных нами эмиссаров Всемирного сионистского объединения “Вельфербанда” КОФМАН-ВЫГОДСКОГО (“МИКИТА”) и КОГАНА устанавливается, что по заданиям английской разведки в Советском Союзе создано крупное объединённое сионистское подполье с основными очагами на Украине, Белоруссии, Москве. [...] Уже на данном этапе следствия выявлены многочисленные сионистские организации и их руководящий состав в Днепропетровске, Харькове, Киеве, Кременчуге, Бердичеве, Мариуполе, Херсоне, Полтаве, Одессе, Тирасполе, Чернигове, Житомире и других городах Украины, Белоруссии и РСФСР. О широких масштабах антисоветской деятельности сионистского подполья на Украине можно судить по тому, что арестованные члены ЦК КОГАН и КОФМАН-ВЫГОДСКИЙ определяют численность объединённой сионистской организации 5–6 тыс. чел. [...] По показаниям ряда арестованных участников украинского сионистского подполья установлено, что руководство практической к-р деятельностью на периферии Украины и за её пределами осуществляли комитеты: в Киеве – ГУТМАН, ВЕЛОПОЛЬСКИЙ, САВРАНСКИЙ; Харькове – ЭЛЬКАНОВИЧ, ПЕХ; Кременчуге – МАЙЗЕЛЬ, БЕРНШТЕЙН, МОЛОДЕЦКАЯ, ДУХОВИЦКИЙ, БЕЛЯНАЯ и КОМИССАРОВ; Днепропетровске – РОЛЬНИК, БЕЛОПОЛЬСКАЯ, ФИНКЕЛЬБЕРГ; Днепродзержинске – ЧЕРНЯК; Мариуполе – БЕЙЛИНСОН, РУДГАЙЗЕ; Херсоне – КЛИН; Бердичеве – КОГАН; Кировске – ГАЛЬПЕРИН; Орле – СМЕЛЯНСКИЙ, МИЦНЕХЕС, БЕЛОЦЕРКОВСКИЙ; Курске – ШАПСИК-ВОЛОДАРСКИЙ; Ельце – ШАПИРО, КОРШУНСКАЯ, КРИЧЕВСКИЙ, БАРКАН, ЧЕРТОК»¹⁰.

Якщо на 22 лютого 1938 р. більшовицька таємна поліція зарештувала 437 «активних учасників сіоністської організації», то на початок березня того року підлегли О. Успенського «ліквідували» 15 місцевих сіоністських комітетів із загальною кількістю учасників 607 осіб¹¹. Знищуючи ретельно начебто «закон-

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 59, арк. 208–213.

¹¹ Там само, спр. 81, арк. 91.

спіровану антирадянську сіоністську організацію», О. Успенський наполегливо радив начальникам обласних управлінь НКВС «викривати всю агентуру сіоністського підпілля, яка пробралася в лави КП(б)У та органи НКВС»¹².

Таким чином, арешти співробітників НКВС, розпочаті взимку 1938 р., відбувалися під знаком «боротьби з сіонізмом», оскільки, знайомлячись із компроматом на чекістів республіки, М. Єжов сказав О. Успенському та начальникові відділу кадрів НКВС УРСР Г. Кобизеву:

«Ох, кадри, кадри, у них тут не Україна, а цілий Бірбіджан»¹³

(наприкінці січня 1938 р. серед 100 осіб керівного складу НКВС налічувалося 62 євреї, 19 росіян, 9 українців, 2 білоруси, по 1 молдаванину й латишу та 6 осіб інших національностей¹⁴). Майже відразу нарком внутрішніх справ УРСР комісар державної безпеки 3-го рангу О. Успенський направив на погодження М. Єжову 5 альбомів зі списками співробітників республіканського НКВС, які підлягали арешту або звільненню з роботи¹⁵. Отримавши згоду Луб'янки, на кінець лютого 1938 р. кількість заарештованих працівників органів держбезпеки УРСР становила 79 осіб, із них у центральному апараті – 11, в областях – 68¹⁶. Одночасно О. Успенський вирішив позбутися «ворожого елементу» в неоперативних відділах НКВС УРСР – репресії торкнулися наглядачів тюрем, бухгалтерів та іншого персоналу.

Розшук причетних до «контрреволюційних формувань» було розпочато й серед співробітників прикордонної охорони та військ НКВС. За погодженням із М. Єжовим, наприкінці лютого 1938 р. у цих частинах, що дислокувалися в УРСР, заарештували 38 осіб командно-політичного складу¹⁷. У доповідній записці

¹² ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 59, арк. 206–207.

¹³ Золотарьов В.А. ЧК–ДПУ–НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941). – Х.: Фоліо, 2003. – С. 327; Петров Н., Янсен М. «Сталинский питомец» – Николай Ежов. – С. 365.

¹⁴ Енциклопедія українознавства. – Л., 1996. – Т. 5. – С. 1733.

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 6, арк. 146–147.

¹⁶ Там само, оп. 32, спр. 71, арк. 3.

¹⁷ Там само, оп. 31, спр. 14, арк. 83–87.

від 3 березня 1938 р. О. Успенський інформував високопосадовців із Москви про «викриття антирадянських груп» у військах НКВС УРСР (цитуємо мовою оригіналу):

«По войскам НКВД Украины вскрыт антисоветский военно-фашистский заговор, участниками которого являлись: нач. УПВО НКВД УССР – комдив ЛЕПИН, зам. нач. УПВО – комбриг СЕМЁНОВ, нач. политотдела УПВО – дивкомиссар СОРОЦКИЙ, пом. нач. УПВО по МТО – бригадир ЗАБИЯКО, нач. оперода УПВО – полковник КУЛЕША, нач. отдела боевой подготовки УПВО – полковник МИХНЕВИЧ и др. Группы заговорщиков вскрыты в 6-м кавполку НКВД (Киев), 156-м полку НКВД (Шостка), 157-м полку НКВД (Запорожье), 159-м полку НКВД (Днепропетровск) и в погранотрядах. Всего арестовано по войскам НКВД комполитсостава – 203 чел.»¹⁸.

Для провадження слідства у справах заарештованих співробітників було створено особливу оперативно-слідчу групу на чолі з заступником начальника 4-го відділу УДБ НКВС УРСР Давидом Ароновичем Перцовим. За час її функціонування (з 21 лютого по 30 квітня 1938 р.) за ґратами опинився 241 співробітник НКВС УРСР¹⁹.

11 березня 1938 р. всім начальникам УНКВС областей було надіслано телеграму № 44316 за підписом О. Успенського, в якій містився наказ про виявлення «антирадянського елементу» серед працівників міліції²⁰. За задумом наркома, «український націоналістичний центр» мав очолювати колишній начальник управління робітничо-селянської міліції УНКВС по Донецькій області О. Ряботенко. Усього у процесі «очищення» від «ворожого правотроцькістського та буржуазно-націоналістичного елементу» було заарештовано 213 осіб командного й керівного складу міліції.

Відомо, що лише впродовж 15 лютого – 5 квітня 1938 р. з органів УДБ НКВС УРСР звільнили 558 осіб, 154 з яких заареш-

¹⁸ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 6, арк. 44–45.

¹⁹ Там само, ф. 6, спр. 36991-фп, арк. 123

²⁰ Там само, ф. 16, оп. 31, спр. 6, арк. 68–69.

тували²¹. Про гнітючу атмосферу серед чекістів республіки свідчив начальник відділу резервів НКВС УРСР Нісон Шльомович Новаковський:

«Проведені Успенським перші арешти викликали серед нас паніку та намагання виїхати з України. Ми в метушливій біганині при зустрічах виказували один одному побоювання бути завтра заарештованими. Ми всі виказували прагнення якомога скоріше виїхати з України, щоб уникнути арешту. Особливо напружено ми почувалися після того, як Григор'єв (заступник начальника відділу кадрів НКВС УРСР. – *Авт.*) повідомив нас, що по лінії відділу кадрів є настанова на очищення апарату НКВС та арешт підозрілих по ворожій роботі осіб»²².

Слід відзначити, що О. Успенський «чистив» апарат НКВС упродовж усього свого перебування в УРСР. Так, лише згідно з наказом заступника наркома внутрішніх справ СРСР М. Фриновського № 810 від 7 квітня 1938 р. (оголошений по НКВС УРСР 22 квітня), було звільнено (тобто заарештовано)

«взагалі зі зняттям з обліку, згідно зі ст. 38 п. “б” положення про проходження служби начальницьким складом ГУДБ НКВС 89 українських чекістів»²³.

Аналогічний наказ наркома внутрішніх справ СРСР № 1881 від 9 серпня 1938 р. (оголошений по НКВС УРСР 28 серпня) звільняв зі служби «взагалі» ще 74 співробітника республіканського НКВС²⁴. Усього ж упродовж 1938 р. було заарештовано 994 співробітника наркомату внутрішніх справ²⁵. При цьому слід зауважити, що до цього числа ввійшли не лише члени «антирадянської групи Леплевського», але «антирадянської групи Успенського».

²¹ *Ченцов В.В.* Трагические судьбы: Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е гг. – Москва: Готика, 1998. – С. 107.

²² ГДА СБ України, спр. 72106-фп, арк. 40–43.

²³ Архів Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у Харківській області, колекція документів, наказ НКВС УРСР № 191 від 22 квітня 1938 р.

²⁴ Там само, наказ НКВС УРСР № 5541 від 28 серпня 1938 р.

²⁵ *Шаповал Ю.І.* Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С. 79.

Як свідчать архівні документи, О. Успенський був ініціатором великої кількості гучних викривальних справ проти «контрреволюційних елементів». Так, начальник УНКВС Кам'янець-Подільської області І. Жабрєв відзначав:

«Успенський у практичній роботі вимагав викриття всеукраїнських центрів контрреволюційних формувань із метою галасливих кампаній і демонстрацій проведеної роботи»²⁶.

«Викриття» у травні 1938 р. С. Косіора як «головного керівника всіх антирадянських сил на Україні» дало можливість О. Успенському активізувати роботу з «ліквідації правотроцькістського підпілля». У найкоротші терміни місцеві органи НКВС змогли відрпортувати в Київ про знищення 11 обласних «правотроцькістських центрів», 136 районних «правотроцькістських організацій», 49 «куркульсько-повстанських загонів». Загалом у республіці було заарештовано 2852 «кадрових учасника (без низівки) правотроцькістської організації». Крім того, до катівень НКВС потрапило 1200 осіб вигаданого «керівного складу правотроцькістської партизанської організації» на чолі з головою Всеукраїнської партизанської комісії Ю. Войцехівським²⁷.

Оскільки за сценарієм керівництва НКВС УРСР усі «контрреволюційні сили» були тісно пов'язаними між собою, то слідство без будь-яких зусиль «довело» контакти «правотроцькістської організації з есерівсько-ровсівським підпіллям», що нібито діяло в УРСР «за директивами союзного ЦК есерів та зарубіжних есерівських центрів». У записці О. Успенського М. Єжову щодо роботи з «викриття та ліквідації формувань російської контрреволюції» в республіці від 7 квітня 1938 р. вказувалося (цитую мовою оригіналу):

«Одновременно с разгромом антисоветского украинского националистического подполья, нами была развёрнута работа по вскрытию сформированной российской контрреволюции на Украине, издавна сложившихся из остатков разбитых российских

²⁶ Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х рр. на Полтавщині // Реабілітовані історією. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 27.

²⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 4, арк. 242–265.

антисоветских партий и белогвардейских армий. Ещё ранее из следственных материалов по делам правотроцкистских организаций было установлено, что правотроцкистский центр на Украине и его организации в областях в своих планах вооружённого восстания рассчитывали использовать в качестве вооружённой силы белогвардейские офицерские кадры. Это целиком подтверждается и следственными материалами, полученными нами за последнее время, по делам ликвидированных подпольных ЦК русских эсеров, ЦК русских меньшевиков, РОВС'овских организаций, а также по делам отдельных участников правотроцкистского подполья. [...] В состав подпольного объединённого ЦК эсеров входили: КАРЕЛИН – бывший член Всероссийского ЦК левых эсеров, до ареста юриконсульт Гидростроя в Харькове; ЗАЛУЖНЫЙ – бывший член ЦК левых эсеров на Украине, ныне разоблачённый как провокатор царской охранки, до ареста научный сотрудник института педагогики в Москве; АГАБЕКОВ – бывший член ЦК русских эсеров на Украине, до ареста заведующий организационно-плановым отделом Укрснаба; ЛЕСНОВСКИЙ – бывший член ЦК русских эсеров на Украине, до ареста научный сотрудник; ШЕЛОНИН – бывший член ЦК русских эсеров на Украине (арестован в Москве); АРНАУТОВ – бывший член ЦК левых эсеров, руководитель эсеровской организации в Одесской области, до ареста – педагог средней школы в Одессе (все арестованы) [...]. Всего арестовано из подполья русских эсеров на Украине (членов ЦК, членов областных комитетов, организаторов эсеровского подполья и других кадровых эсеров) 1142 участников. Подпольные меньшевистские комитеты на местах проводили свою антисоветскую работу в контакте с эсеровскими комитетами. Всего арестовано (членов ЦК, членов областных и прочих меньшевистских комитетов и других кадровых меньшевиков) 387 меньшевиков [...]. Кроме того, многие участники ровсовских организаций из офицерского состава являлись шпионами иностранных разведок, через каналы которых они также связывались с центрами РОВСа за границей и получали оттуда указания. Всего с февраля 1938 г. на Украине ликвидировано около 200 эсеровско-ровсовских повстанческих и диверсионных формирований и террористических групп, и арестовано по ним 5264 участников. Разгром ровсовско-эсеровского подполья продолжаем. УСПЕНСКИЙ»²⁸.

²⁸ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 59, арк. 129–156.

Як з'ясувалося на слідстві, «правотроцькістський центр» також координував свою діяльність із «бундівським підпіллям». Масштаби останнього в уяві О. Успенського виглядали наступним чином (цитуюмо мовою оригіналу):

«Показаниями ряда арестованных нами бундовцев устанавливается, что антисоветское бундовское подполье продолжает действовать как на Украине, так и в РСФСР и Белоруссии. Арестованные: КИПЕР – кадровый бундовец, бывший заведующий евсекцией ЦК КП(б)У, до ареста – зам. зав. пропагитотдела Днепропетровского обкома КП(б)У; МЕЛАМЕД – бывший председатель Центрального бюро партии “Бунд” в Литве, до ареста – член КП(б)У, профессор, заведующий кафедрой диалектического материализма Одесского госуниверситета и КАГАН – видный бундовский деятель, профессор в Харьковском институте гигиены труда, – показали, что бундовское подполье проводит антисоветскую и разведывательную деятельность в Советском Союзе по директивам ЦК польского “Бунда”, в состав которого входят: ЭРЛИХ, ПАТ, АЛЬТЕР и ХМУК[Н]ЕР. ЦК польского “Бунда”, установив по заданию II-го интернационала блок с ППС, проводит совместно с ППС антисоветскую работу против СССР, направляя на территорию Советского Союза своих эмиссаров с разведывательными заданиями [...]. На Украине были сконструированы подпольные бундовские комитеты, из руководства которых пока известны: в Харькове – СУДАРСКИЙ – бывший секретарь Калининдорфского райкома КП(б)У, руководитель ОЗЕТ’а на Украине, ГУЛЬКО – редактор еврейской газеты “Дер-Штерн”; в Киеве – ЛЕВИТАН, МАЦ и ГОРОХОВ – директор института еврейской культуры (осуждён); в Одессе – МЕЛАМЕД, РАБИЧЕВ, ТУНКЕЛЬРОЙТ и АБРАМ (все арестованы); в Днепропетровске – КИПЕР, КОГАН – бывший работник ЦК КП(б)У и ЦИНМАН – работник обкома КП(б)У (даны указания об аресте)»²⁹.

У звітах НКВС УРСР за 1938 р. повідомлялося про успішну операцію з ліквідації «основних кадрів військово-фашистської змови» в республіці. Як відомо, її «керівне ядро» у складі Й. Якіра, І. Дубового, М. Амеліна було заарештоване ще в 1937 р. «Ретельна робота», проведена в першій половині 1938 р., дозволила «виявити змовників» в 11-ти корпусах, 25-ти дивізіях, 21-й

²⁹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 59, арк. 108–116.

бригаді та 4-х укріпрайонах Київського й Харківського військових округів, заарештувати 2209 військовослужбовців. Станом на 3 березня 1938 р. у цих округах було заарештовано як учасників змови: заступників командуючого округу – 2, помічників командуючого округу – 4, начальників політуправлінь – 2, заступників начальників політуправлінь – 3, начальників штабів округів – 3, командирів корпусів – 10, командирів дивізій – 15, начальників укріпрайонів – 4, начальників академій – 1.

Винятковою масштабністю в першій половині 1938 р. відзначалися заходи НКВС УРСР з ліквідації кадрів «широкого підпілля Українського націоналістичного центру». За задумом чекістів, до його складу входили нелегальні центральні комітети УСД, УКП та УПСР, об'єднані у «блок українських демократичних партій». У процесі ліквідації «націоналістичного центру» лише за перше півріччя 1938 р. було заарештовано 24 238 осіб.

За словами начальника 3-го (контррозвідувального) відділу НКВС УРСР Олександра Ниловича Троїцького, заповітною мрією О. Успенського було «викриття» в республіці «великої японської шпигунської організації»³⁰. Наприкінці березня 1938 р. він звітував на Луб'янку про ліквідацію китайських шпигунсько-диверсійних осередків, котрі нібито працювали на японську розвідку. У ході чекістської операції станом на 22 березня 1938 р. у ряді промислових районів України було заарештовано 85 китайців, «завербованих» розвідслужбами Японії.

Пристрасть очільника НКВС УРСР до «викриття» «організованого та розгалуженого підпілля» була очевидною. Практично всі 89 тис. заарештованих у першому півріччі 1938 р. начебто входили до організацій із чітко визначеною структурою та політичною спрямованістю. Чи знали у ЦК КП(б)У про те, як фабрикувалися справи в репресивному відомстві? Звичайно, знали, про що пізніше свідчив завідувач особливого сектору П. Олійников:

«Слідство у справі УКП було проведено кустарним способом, тобто заарештовано було шість–сім основних обвинувачених членів ЦК підпільної УКП, котрі проходили як одинаки [...]. Як писалася звітність у Москву про ліквідацію українського есерівського

³⁰ Центральный архив Федеральной службы безопасности Российской Федерации (далі – ЦА ФСБ РФ), д. 14740, т. 3, л. 34.

підпілля? Успенським і Лістенгуртом (Михайло Олександрович (Аронович) Лістенгурт – начальник особливого відділу НКВС УРСР. – *Авт.*) було дано установку, щоби при складанні загальної цифри арештованих українських есерів до неї включали й тих заарештованих, які ніколи есерами не були, але входили до складу тієї чи іншої групи, керованої есерами. Пояснення було таке: оскільки есер керує, значить група есерівська, а її учасники, таким чином, теж есери [...]. Однією з лип була викрита останнім часом справа під назвою “Молода генерація”. Цю назву вигадав особисто Успенський»³¹.

Про те, що О. Успенський фальсифікував не тільки справи, але і статистичні дані, свідчив згодом і О. Троїцький:

«Інформація для НКВС СРСР складалася й коригувалася особисто Успенським не на підставі фактичних слідчих даних, а на підставі його прогнозів і висновків. Потім склалися слідчі протоколи, які підганялися під цю інформацію незалежно від фактичного змісту свідчень заарештованих [...]. При складанні звіту про оперативну роботу НКВС УРСР з’ясувалося, що органами НКВС на Україні репресовано велику кількість службовців і колгоспників. У зв’язку з цим Успенський при мені запропонував Ярялянцу (начальник секретно-політичного відділу та заступник наркома. – *Авт.*) разом із Назаренком (начальник 1-го спецвідділу НКВС УРСР. – *Авт.*) скласти інший, фіктивний звіт»³².

«Вигідної статистики» О. Успенський вимагав і від облуправління. Так, начальник 1-го спецвідділу УНКВС Вінницької області М. Перепеляк розповідав, що начальник УНКВС І. Корабльов

«виганяв мене з кабінету, погрожував посадити [...]. Ці погрози були пов’язані зі статтею-звітом про соціальне становище арештованих і репресованих за період роботи Єжова. У мене за матеріалами відділу вийшло, що репресовано багато колгоспників, робітників, службовців [...]. Після того, як звіт послали до Києва, Корабльов покликав мене і заявив: “Нащо ви мене підводите? Мені Успенський дзвонив, щоб вас посадити”. Тут-таки запропонував переробити звіт, і робітників, колгоспників та інших соціально близьких людей, що мали політминусів, виключити з граф “Робітники”, “Колгоспники” і включити до граф “Колишні

³¹ ЦА ФСБ РФ, д. 14740, т. 2, л. 106–108.

³² Там же, л. 23, 27.

люди". Таку вказівку я вважав невірною, тому подзвонив до Києва начальникові 1-го спецвідділу Назаренку. Той мене не підтримав, а навпаки, сказав: "Робіть, що вам наказують!". Довелося звіт переробити та за вказівкою Корабльова особисто відвезти в Київ. Там я його здав Славіну (заступник начальника 1-го спецвідділу НКВС УРСР. – *Авт.*) у присутності Назаренка, останній ніяких зауважень мені не зробив. Через кілька днів звіт повернувся з Києва нарочним із директивою за підписом Назаренка, що відзначаючи великий відсоток у звіті соціально близьких людей, пропонували переробити звіт і включити до графи "Колишні люди" всіх робітників, колгоспників і службовців, які мали раніше судимість. Я знову подзвонив Назаренкові, і він давав указівку віднести до "Колишніх людей" також членів костельних громад та інших релігійних груп³³.

У другій половині 1938 р. відновили свою діяльність «трійки», хоча до 18 травня того року вони повністю вичерпали відведені їм вищими інстанціями ліміти. Однак на цей час ще залишалися 22 272 заарештованих. Тому НКВС УРСР неодноразово клопотався перед Москвою щодо продовження дії «трійки» в республіці та дозвіл засудити за 1-ю категорією ще 35 тис. осіб. Ці прохання було задоволено. У червні 1938 р. в усіх обласних управліннях НКВС затверджувався персональний склад «трійок», а у вересні людиновбивчий конвеєр запрацював на повну потужність. З архівних джерел довідуємося, що впродовж 19 вересня – 14 жовтня 1938 р. «трійки» НКВС засудили 16 476 осіб, з яких за 1-ю категорією – 22 508, 2-ю – 3968.

Заслуги О. Успенського в «боротьбі з контрреволюцією» помітило політичне керівництво республіки. КП(б)У висунула його кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР 1-го скликання. Про атмосферу, в якій відбувалися ці «вибори», дізнаємося з тогочасних газет:

«Проскурів, 23 червня (1938 р. – *Авт.*) Понад 5 тис. виборців сіл: Пашковці, Давидківці, Ходаківці, Заруддя та ін. зібралися сьогодні на зустріч з своїм кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР по Проскурівській виборчій окрузі, наркомом внутрішніх справ товаришем О. Успенським. Село Пашковці святково прикраше-

³³ Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. – Вінниця, 1994. – С. 12.

не червоними стягами, прапорами, портретами керівників партії та уряду, портретами всенародного кандидата в депутати рад союзних і автономних республік – великого Сталіна. Зустріч виборців з товаришем Успенським перетворилась у могутню демонстрацію радянського патріотизму, демонстрацію незламності сталінського блоку комуністів і безпартійних. Один за одним виступають колгоспники і колгоспниці, вітаючи свого кандидата – товариша Успенського, вони розповідають про тяжке минуле українського народу до революції і про щасливе, радісне життя, яке створила трудящим партія Леніна – Сталіна.

– Колись, – говорить у своєму виступі 80-річний колгоспник тов. Іванюк Юхим, – нас пани за людей не вважали, на собак міняли. По 18 годин на добу працювали ми, не розгинаючись, за 15 копійок. А на кого? На нашого експлуататора, кровопивцю – пана, підпанків, на проклятий, ненависний царський лад. А тепер, на старості років, при радянській владі, я взяв, що таке щастя, що таке радість. Ви подивіться навколо, на наші блискучі перемоги в промисловості, в сільському господарстві, подивіться на нашу прекрасну молодь. Мені радісно стає, не хочеться вмирати. Ось за це щасливе життя ми так палко любимо, так віддані нашій рідній комуністичній партії, великому Сталіну. Я закликаю вас, товариші виборці Проскурівської виборчої округи, в історичний день виборів у Верховну Раду нашої квітучої України віддати свої голоси за кандидата сталінського блоку комуністів і безпартійних, за славного чекіста – народного комісара внутрішніх справ – товариша О.І. Успенського.

Тепло зустрінутий виборцями, на мітингу виступив нарком внутрішніх справ УРСР товариш Успенський. Його промова не раз переривалася бурхливою овацією на честь того, хто твердо рукою веде народ великого Радянського Союзу до комунізму, на честь великого і любимого товариша Сталіна. [...]

– Товариші колгоспники і колгоспниці! Дозвольте висловити вам глибоку подяку, а в вашій особі всім трудящим Проскурівського району, за виявлене мені довір'я – висунення моєї кандидатури в депутати Верховної Ради нашої квітучої радянської України. Ваше довір'я до мене я відношу цілком і повністю за рахунок вашого довір'я до органів НКВС, керованих непохитим сталінським соратником М. І. Єзовим (*Оплески*). За що наш радянський народ довіряє органам НКВС? За що він любить наших славних чекістів? За нещадну боротьбу з ворогами на-

роду – з троцькістами, бухаринцями, буржуазними націоналістами та іншими бандитами, які зазіхають на щастя нашої країни, на щастя нашого народу.

Товариші! Я вважаю себе учнем Миколи Івановича Єжова. Товариш Єжов учить нас боротися з ворогами народу, очищати нашу країну, нашу любиму Батьківщину від ворогів. Я зобов'язуюсь у всьому наслідувати товариша Єжова – бойового керівника НКВС. Товариші! 20 років тому трудящі нашої країни, керовані партією більшовиків, керовані геніями людства Ленінім і Сталінім, взяли владу в свої руки і встановили на одній шостій земній кулі радянську владу. На нашу, тоді ще молоду країну озброїлися царські генерали, троцькісти, есери, меншовики, імперіалістичні хижакі 14 капіталістичних держав. І хоч наша країна була змучена імперіалістичною війною, ми розбили інтервентів, ми розгромили білогвардійські банди їх же зброєю, ми очистили свою країну від іноземної та внутрішньої контрреволюції.

Ще тоді, у грізну для нашої країни годину, підлі шпигуни, зрадники – Троцький, Бухарін, Риков – говорили, що без капіталістів нашої країни не обійтися, вони боролися проти товариша Сталіна. Вони намагалися відновити в нашій країні владу капіталістів.

Але на чолі нашої партії, нашої країни стояв товариш Ленін і стоїть товариш Сталін. Товариші Ленін і Сталін намітили своїми руками програму боротьби за побудову комунізму в нашій країні. Наш народ прийняв цю програму, і він ніколи не зійде з шляху, вказаного йому геніями людства Ленінім і Сталінім. (*Оплески*).

Потім товариш Успенський розповів своїм виборцям про ту увагу, яка приділяється партією і особисто товаришем Сталінім оснащенню сільського господарства передовою машинною технікою, збільшенню врожайності, дальшому поліпшенню добробуту трудящих мас.

– Ось в цьому саме селі, – говорить товариш Успенський, – де ми з вами перебуваємо, 1200 гектарів землі належали поміщикові Кисельову, а ви повинні були на нього працювати за копійки. Ми говоримо всім цим кисельовим і киселятам, які ще мріють повернутися на нашу землю: “Ми вас били і будемо бити”. Ми будемо проливати їх ворожу кров на їх же території!»³⁴.

³⁴ Вісті. – 1938. – 24 червня.

Цінували республіканського наркома не лише у ЦК КП(б)У, але й у ЦК ВКП(б), про що він згодом розповів так:

«У липні 1938 р. Єжов викликав мене до Москви. Коли я явився до нього, він мені сказав: “Я так тут твою роботу розписав, що ти заслуговуєш на похвалу – я хочу представити тебе у ЦК!”. І дійсно, Єжов представив мене в політбюро ЦК ВКП(б). У ЦК, у присутності членів політбюро та тов. Сталіна, Єжов давав мені дуже позитивну оцінку»³⁵.

Поки О. Успенський «звільняв» республіку від «ворогів», у Кремлі почала згасати зірка М. Єжова. Результати «Великого терору» наприкінці 1938 р. певним чином задовольнили Й. Сталіна. Розчавивши уявну політичну опозицію фізично й морально, викорчувавши найменші паростки інакодумства, правляча верхівка могла почуватися спокійно. Відповідальність за відверті, цинічні злочини, котрі знівечили долі мільйонів невинних громадян, було покладено на «виконавців». У політичному лексиконі знову з'явилася вже відома теза про «перегини», «зловживання на місцях», «відхилення від генеральної лінії». Своєрідним «громовідводом» у республіці став О. Успенський.

Нарком внутрішніх справ УРСР відчував небезпеку й увечері 14 листопада 1938 р., залишивши на столі в робочому кабінеті записку (*«Прощайте всі, мої добрі товариші! Труп мій шукайте, якщо він потрібен, у Дніпрі. Так вірніше – застрелитися й у воду... без осічки. Люшковим³⁶ не був ніколи! Успенський»³⁷*) – зник. Заарештувати втікача вдалося лише 15 квітня 1939 р. у м. Міас Челябінської області.

Перший допит О. Успенського 19 квітня 1939 р. проводив особисто нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія. Колишній високопосадовець добре знав «правила гри», тож дуже швидко «зізнався» в тому, що ще 1924 р. «своєчасно викритий» начальник Тульського губерньського відділу ДПУ Г. Матсон «завербу-

³⁵ ЦА ФСБ РФ, д. 14740, т. 1, л. 46.

³⁶ Начальник УНКВС по Далекосхідному краю Г. Люшков 13 червня 1938 р. утік до японців.

³⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 80, арк. 1.

вав» його для роботи на німецьку розвідку³⁸, а М. Єжов не тільки «залучив» до «контрреволюційної змови в НКВС СРСР», але й «доручив убити Й. Сталіна». Уже перебуваючи на нелегальному становищі О. Успенський нібито мав намір проникнути 1 травня 1939 р. на Красну площу та відкрити вогонь по урядовій трибуні з револьвера³⁹.

27 січня 1940 р. справа О. Успенського розглядалася у судовому засіданні Військової колегії Верховного суду СРСР у складі армвійськюриса В. Ульріха (голова), військюрисів 1-го рангу І. Детистова й О. Сусліна (члени). Підсудного визнали винним у належності до «контрреволюційної змовницької організації в органах НКВС, яка мала за мету повалення соціалістичного ладу, відновлення капіталізму та захоплення Кремля», «шпигунстві на користь Польщі та Японії» й «підготовці терористичного акту проти тов. Сталіна». Смертний вирок було виконано наступного дня. Так безславно скінчилося життя людини, котра обрала своїм ремеслом сіяти смерть...

Нижче публікується стенограма виступу наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського на XIV з'їзді КП(б)У 13 червня 1938 р.

³⁸ ЦА ФСБ РФ, д. 956621, т. 1, л. 96.

³⁹ Там же, д. 956621, т. 1, л. 69.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ТОВ. УСПЕНСКОГО НА XIV СЪЕЗДЕ КП(Б)У¹

Тов. Успенский² (появление тов. Успенского на трибуне делегаты встречают бурными аплодисментами).

Товарищи, Коммунистическая партия большевиков Украины пришла к своему XIV съезду с большими победами, с большими достижениями!

¹ XIV з'їзд КП(б)У проходив у Києві 13–18 червня 1938 р. У його роботі брало участь 474 делегати з вирішальним і 95 із дорадчим голосом, серед яких було 44 співробітника НКВС [див.: *Комуністична партія України: з'їзди і конференції*. – К., 1991. – С. 76–177]. За зразкову організацію охорони учасників зібрання та забезпечення порядку у приміщенні оперного театру, де відбувався партійний форум, особовому складу 1-го (охорони) та 2-го (оперативного) відділів УДБ НКВС УРСР спеціальним наказом нарком О. Успенський висловив подяку. Утім, під час проведення з'їзду чекісти не тільки охороняли делегатів, але і стежили за їх політичною благонадійністю, причому нагляд здійснювали навіть за співробітниками НКВС. Так, наприклад, з'ясувалося, що делегат партз'їзду начальник Єнакіївського міського відділу НКВС старший лейтенант державної безпеки Х. Нутельс «допустив злочинну балаканину з питань роботи органів НКВС, повідомивши сторонній особі ряд таємних свідчень про оперативну діяльність органів НКВС», за що був заарештований на 10 діб та увільнений від оперативної роботи [див.: *ГДА УМВС, м Харків, ф. 48, оп. 1, спр. 3, т. 29, арк. 85, 96*]. Співробітника оперативного відділу П. Пустовіта було заарештовано за «розголошення приватним особам таємниці робіт, що виконуються органами НКВС» [див.: *Білокін С.І. Масовий терор як засіб державного управління в РСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження*. – К., 1999. – С. 313].

² *Успенський Олександр Іванович* (02.1902–28.01.1940) народився у с. Верхній Суходіл Суходольської волості Олексинського повіту Тульської губернії в родині дрібного торговця, потомственої особи духовного звання. Росіянин. У 1910–1912 рр. закінчив початкове училище у с. Верхній Суходіл. У 1913–1915 рр. навчався у 2-класному училищі в Тулі. У 1915–1917 рр. закінчив два класи Тульського духовного училища. У 1917 р. навчався в Тульській семінарії. Того ж року закінчив один курс Тульської збройно-технічної школи. Працював у приватній крамниці в Тулі. У грудні 1918 р. – організатор церковного хору та псаломщик у церкві с. Верхній Суходіл. Із кінця 1918 – у 1919 рр. – секретар волосного комітету бідноти, завідувач відділу друкованих органів у Верхньому Суходолі. Із весни 1919 р. – молодший міліціонер 3-го району, у травні–вересні 1921 р. – начальник 4-го району, помічник начальника, начальник господарського відділу Олексинської повітової міліції. 09.1921 р. – відкомандирований

Никита Сергеевич Хрущёв в своём ярком, замечательном докладе остановился подробно на этих достижениях, на этих успехах, и со всей большевистской непримиримостью вскрыл все те недостатки, всю ту вражескую работу, которая велась врагами народа на Украине.

Достижения большевиков Украины велики во всех отраслях работы – и в области промышленности, и в области сельского хозяйства, и в области культуры, и в области науки, и т. д., и т. д. Но главным достижением большевиков Украины является разгром врагов украинского и всего советского народа, троцкистско-бухаринских, буржуазно-националистических агентов немецкого, польского и японского фашизма.

В борьбе с врагами рабочего класса, в борьбе с врагами народа Коммунистическая партия (большевиков) Украины ещё больше закалилась, ещё больше сплотила свои ряды, и к XIV своему съезду пришла единой, сильной, непоколебимой, являющейся верным оплотом всей нашей великой большевистской партии, её ленинско-сталинского ЦК

у розпорядження Олексинського повіткому ВКП(б). Із 08.1920 р. – таємний уповноважений Олексинського повітового політбюро. 06.11.1921–02.1922 рр. – уповноважений з інформації Олексинського політбюро Тульської губЧК. У 02.1922 р. – захворів на висипний тиф і комісією з ліквідації політбюро заочно переданий у розпорядження Олексинського повіткому ВКП(б). Із 1922 р. – відповідальний інструктор-організатор Олексинського повіткому ВКП(б). Із 25.09.1922 р. – співробітник для доручень при вповноваженому, із 01.11.1922 р. – помічник уповноваженого, із 04.1923 р. – уповноважений Тульського губвідділу ДПУ по Олексинському повіту. Із 29.11.1923 р. – т.в.о. начальника 4-го (економічного) відділку Тульського губвідділу ДПУ. 03.1924–10.03.1927 рр. – начальник економічного відділу Тульського губвідділу ДПУ. Із 29.03.1927 р. – начальник економічного відділу ПП ОДПУ по Уралу (м. Свердловськ). Із 1929 р. – начальник економічного управління ПП ОДПУ по Уралу. 26.08.1931 р. відряджений до ОДПУ СРСР. Служив у ПП ОДПУ Московської області (27.09.1931–14.05.1933 рр. – начальник економічного відділу, 27.11.1932–14.05.1933 рр. – помічник повпреда, 14.05.1933–10.07.1934 рр. – заступник повпреда). Із 10.07.1934 р. – заступник начальника УНКВС Московської області. Із 19.02.1935 р. – заступник коменданта Московського Кремля з внутрішньої охорони. Із 28.02.1936 р. – заступник начальника УНКВС Західносибірського краю (Новосибірськ), із 16.03.1937 р. – начальник УНКВС Оренбурзької області. Із 25.01.1938 р. – нарком внутрішніх справ УРСР. 14.11.1938 р. – інсценував самогубство та втік. Упродовж 14.11.1938–15.04.1939 рр. перебував на нелегальному становищі. 15.04.1939 р. – заарештований у м. Міас Челябінської області. 27.01.1940 р. засуджений до страти. Розстріляний у Москві. Звання: комісар державної безпеки 3-го рангу (25.01.1938 р.).

и нашего великого и мудрого вождя и учителя товарища Сталина (продолжительные аплодисменты)!

Товарищи, на XIV съезде Коммунистической партии (большевиков) Украины мы можем уже подвести предварительные итоги разгрома главных сил контрреволюции на Украине, шпионо-диверсантских агентов польского и немецкого штаба, раскрытых за последнее время. Это самая большая победа большевиков Украины и всего украинского народа, одержанная под руководством ленинско-сталинского ЦК Всесоюзной коммунистической партии (большевиков), под руководством нашего вождя и учителя товарища Сталина (аплодисменты)!

Товарищи, и эта победа обеспечена тем, что линия нашей партии, учение нашего вождя товарища Сталина отражает волю и интересы всего народа, рабочих и крестьян, и трудовой интеллигенции. Враги народа, агенты польского, немецкого и японского фашизма, готовившие в нашей стране реставрацию капитализма, возвращение власти капиталистов и помещиков, власти эксплуататоров, боровшиеся против социализма, против линии нашей партии, не только не снискали в нашей стране никакого сочувствия, но они по отношению к себе нашли только великое презрение народа, великий народный гнев. Советский народ, руководимый большевистской партией, руководимый товарищем Сталиным, стёр в порошок основные силы контрреволюции в нашей стране.

Советский народ с невиданным в мире энтузиазмом строит своё социалистическое общество. Социализм в нашей стране вошёл в быт, впитался в плоть и кровь нашего народа и всех, кто пытается мешать нашему народу созидать великое дело, народ с гневом, с ненавистью сомнёт, растопчет и уничтожит! (Бурные аплодисменты).

Буржуазные партии, какими бы демократическими названиями они не прикрывались, оторваны от народа, они работают на эксплуататоров, они противостоят народным интересам. Сила нашей партии заключается в том, что партия большевиков есть часть самого народа, авангард рабочего класса; сила нашей партии в том, что она осуществляет великое учение Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина, учение об освобождении человечества от ига, от эксплуатации и угнетения. Владимир Ильич писал: «Учение Маркса всеильно потому, что оно верно, оно полно и стройно, давая людям целевое мирозерцание, непримиримое ни с каким суеверием, ни с какой реакцией, ни с какой защитой буржуазного строя».

В «Вопросах ленинизма»³ товарищ Сталин пишет, что правильность политики партии, правильность нашей линии проверяется в огне революционной борьбы, в огне живой практики.

Товарищи, за 20 лет после Октябрьской революции рабочий класс, крестьянство и все трудящиеся нашей страны, в огне революционной борьбы, в огне живой практики восприняли линию нашей партии целиком и полностью, живут и побеждают на основе этой великой линии, генеральной линии партии, и на основе этой генеральной линии успешно ведут бои со всеми врагами, как внутренними, так и внешними (аплодисменты).

Враги внутренние не раз испробовали и впредь испробуют ещё больше великую силу генеральной линии нашей партии, ибо на основе этой линии мы их громили, громим, и будем громить (аплодисменты)!

Враги внешние убедилась в силе коммунистической партии, когда под её предводительством, на основе учения Ленина – Сталина, наш народ гнал их с нашей священной советской земли. Они убедятся ещё, что в случае нападения на этот великий советский народ, он покажет свою силу врагам на их территории и в будущих великих боях явится народом-освободителем для всех угнетённых народов мира (аплодисменты)!

Товарищи, я, как и многие другие выступавшие здесь товарищи, к которым я присоединяюсь, должен заявить о том, что разгром врагов народа на Украине по-настоящему начался всего несколько месяцев тому назад, когда во главе Коммунистической партии (большевиков) Украины стал испытанный большевик, ученик и соратник великого Сталина – Никита Сергеевич Хрущёв (аплодисменты)!

Вообще я должен, товарищи, вам заявить, и это мнение не только моё, а мнение многих большевиков, и давно, и недавно работающих на Украине, что с приездом Никиты Сергеевича в Киев во всех центральных аппаратах как-то воздух чище стал.

(Из зала: Правильно!)

Плесень вражеская, паутина, которыми были перевиты многие республиканские учреждения, как-то сейчас вся эта плесень и паутина, под его руководством, стала легко сдираться, и стало легче дышать

³ Ідеться про збірник праць Й. Сталіна «Питання ленінізму» (перше видання побачило світ 1926 р.), присвячений проблемам теорії соціалістичної революції й «диктатури пролетаріату», теорії та практики «соціалістичного будівництва» у СРСР, протистоянню різноманітним «антиленінським ухілам» як у партійних лавах, так і в Комінтерні.

Коммунистической партии (большевиков) Украины, под руководством Никиты Сергеевича Хрущёва (аплодисменты)!

Товарищи, я также должен сказать, что Никита Сергеевич Хрущёв ежедневно, неотрывно, пожалуй, больше, чем какой-либо другой отраслью работы, руководит нашими органами НКВД, и руководит ими по-настоящему, по-большевистски! (Аплодисменты).

Никита Сергеевич нацеливает нас всё время на самых матёрых врагов и прямо в точку. Я должен сказать, что те успехи, которые мы сейчас имеем в разгроме врагов народа на Украине, шпионо-диверсантских польско-немецких гнёзд, они, прежде всего, принадлежат всем большевикам Украины, принадлежат ЦК Коммунистической партии (большевиков) Украины и руководителю украинских большевиков товарищу Хрущёву Никите Сергеевичу.

Товарищи, решающую роль в разгроме контрреволюции на Украине сыграл приезд к нам в Киев в феврале месяце этого года любимого всей нашей партией, любимого всем нашим народом, нашего дорогого Николая Ивановича Ежова⁴ (аплодисменты)!

Товарищи, Николай Иванович своим личным участием по-настоящему разгромил контрреволюцию, разгромил врагов народа – троцкистов⁵, бухаринцев⁶, буржуазных националистов, польских, немецких шпионов. Он указал нам дальнейшие пути, по которым органы НКВД

⁴ *Ежов Микола Іванович* (1895–1940) народився у Санкт-Петербурзі у сім'ї робітника. Член більшовицької партії з 1917 р. У роки громадянської війни – комісар Саратовської РСЧА. Із 1922 р. на партійній роботі в Марійській АР, Казахстані. Із листопада 1927 р. – заступник завідуючого відділом ЦК ВКП(б). У грудні 1929 р. по листопад 1930 р. – заступник наркома землеробства СРСР. Із 26 вересня 1936 р. по 25 листопада 1938 р. – нарком внутрішніх справ СРСР, голова Комітету партійного контролю та секретар ЦК ВКП(б), член виконкому Комінтерну. Одночасно з квітня 1938 р. по квітень 1939 р. – нарком водного транспорту СРСР. Генеральний комісар державної безпеки з 1937 р. Заарештований 10 квітня 1939 р. за обвинуваченням у «керівництві змовницькою організацією у військах та органах НКВС СРСР». Розстріляний 6 лютого 1940 р. в Москві.

⁵ *Троцькісти* – прихильники течії в марксизмі, ідеологічні засади якої сформулював Л. Троцький (Бронштейн).

⁶ *Бухаринці* – прибічники М. Бухаріна, котрий наприкінці 1920-х рр. виступив проти лінії Й. Сталіна на застосування надзвичайних заходів при здійсненні колективізації та індустріалізації. Його погляди Й. Сталін кваліфікував як «правий ухил у ВКП(б)».

под его каждодневным руководством перестраивают сейчас свою работу на большевистские рельсы.

Товарищи, советская Украина с её высокоразвитой промышленностью, с её высокопродуктивным сельским хозяйством, с её богатыми недрами всегда являлась и является лакомым куском захватнических целей Польши и Германии.

После весьма неудавшихся попыток захватить Украину Германией в 1918 г., после неудавшейся попытки Польши захватить Украину в 1920 г.⁷, Украина всё же продолжала являться аппетитным куском.

Немцы и поляки, все наши враги, они трусливо боятся советской Украины, они боятся всего Советского Союза потому, что у нас проводится в жизнь дело учения Ленина – Сталина, которое несёт неизбежную гибель капитализму (аплудисменты). Вот почему, получив однажды крепкий удар по своему рылу, фашисты боятся бороться с нами, но они направляют своё внимание в нашу сторону другим путём. Они организовали сеть шпионских, диверсионных, подрывных звеньев, рассчитывая этим путём подорвать устои нашего советского государства. Мы можем им сказать, что уже поздно, ибо если они нас не взяли голодными, когда мы были бедны, то теперь наша страна живёт полнокровной изобильной жизнью, переходит от одной победы к другой, приобщаясь к великой пролетарской культуре, и ненавидит их всеми фибрами своей души от мала и до велика (аплудисменты).

Товарищи, наши враги – фашисты, троцкисты, бухаринцы, буржуазные националисты – старались расставить свои кадры по всем звеньям партийной, советской и хозяйственной работы. Но, если взять результаты той подрывной работы, которую они проводили на нашей Украине, то результаты этой работы слишком ничтожны на фоне тех успехов и тех достижений во всех областях жизни нашей советской Украины, которые мы одержали в борьбе с врагами.

Товарищи, контрреволюция на Украине имеет свои давние корни, она имеет свою историю. Иностранные государства, которые давно посягают на Украину, создали на Украине не одно шпионское гнездо, и Украина превратилась в поле деятельности иностранных разведок. Даже в период царского самодержавия, когда существовала так называемая демократическая партия, а по существу контрреволюционная партия Украины, хотя она и вела борьбу с самодержавием, но эта партия вела борьбу не за освобождение Украины, а для того, чтобы

⁷ Ідеться про польсько-радянську війну у квітні–жовтні 1920 р.

закабалить её. Сейчас выяснилось, что многие члены эсеровской партии ещё задолго до империалистической войны были завербованы германской и польской разведками на Украине⁸.

Эта партия мечтала организовать самостийную Украину с властью помещиков и кулаков. Благодаря мерам германской и австро-венгерской разведки всё руководство украинской партии эсеров было куплено, и деятельность этой партии шла в соответствии с захватническими планами австро-венгерского и немецкого империализма. Существовавшая партия социал-демократов – это украинские меньшевики, которые продавали интересы рабочего класса Украины немецким, французским, бельгийским капиталистам. Эта так называемая социал-демократическая партия продавала Украину иностранным разведкам лишь бы быть самостийной Украиной. Она не стеснялась того, что украинский народ этим самым переходит в новую кабалу, что он будет ещё больше эксплуатироваться.

Значительную работу немецкая разведка провела среди так называемой польской [общественности]. Поляки, буржуазные националисты, представители польской буржуазии имели тогда в виду использовать дело борьбы с русским самодержавием с целью отрыва от России Польши, а также и Украины.

Сейчас следственными данными установлено, что Пилсудский был завербован Германией, германской разведкой для работы в Польше в интересах Германии. В Польше была создана своя партия под кличкой

⁸ Можливо, О. Успенський мав на увазі так звану «справу Голубовича» – показовий судовий процес над членами Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), улаштований за рішенням вищого політичного керівництва радянської України з метою дискредитації «національно-українського самостийницького руху», котрий відбувався у травні 1921 р. в Києві у великій залі Пролетарського будинку мистецтв. Серед обвинувачених були колишній прем'єр-міністр УНР В. Голубович, члени ЦК УПСР Н. Петренко, І. Лизанівський, І. Часник, Ю. Ярослав та ін. Підсудним, більшість яких було заарештовано в 1920 р., інкримінувалося укладення миру з Німеччиною в 1918 р., участь у переговорах із Польщею у квітні 1920 р., організація повстанського руху. Державним обвинувачем на процесі виступив Д. Мануїльський, свідками було залучено колишніх членів УПСР П. Любченка, О. Шумського, І. Кулика, В. Еллана-Блакитного, Ю. Мазуренка. Обвинувачені винними себе не визнали, проте Верховний революційний трибунал засудив В. Голубовича, Н. Петренка, І. Лизанівського, І. Часника та Ю. Ярослава до 10 років концентраційних таборів. Відповідно до постанови V Всеукраїнського з'їзду рад «Про амністії», термін засудженим скоротили на 5 років, а наприкінці 1921 р. їх звільнили.

«полковничьей клики». Эта партия проводила главным образом свою работу в Галиции ещё до империалистической войны, после отделе-ния Польши во главе польского государства стал немецкий шпион Пилсудский.

Сразу же после окончания советско-польской войны в 1920 г. Пилсудский стал внедрять оставшиеся на территории советской Украины кад-ры своей польской организации «войсковой», которые при советской власти находились уже в подполье, в ряды Коммунистической партии большевиков Украины для разведывательной работы внутри нашей партии, для насаждения участников польской организации «войско-вой» на руководящие посты в советский и партийный аппарат Украины.

Братья Косиоры – Станислав и Казимир⁹ – оба являлись participa-ми польской организации «войсковой» с давних времён. Оба они получили задание Пилсудского внедриться в Коммунистическую партию Украины и пробраться на руководящие посты. Один из них пробрался на пост секретаря ЦК КП(б)У, а другой – только на пост наркома лесной промышленности. Очевидно, Косиор Станислав выявил значительно большие способности агента, шпиона польской разведки, и стал дове-ренным Пилсудского, возглавив польскую организацию «войсковую» на Украине. История его не хуже истории, которая имеет много при-меров в работе старых матёрых разведок иностранных капиталисти-ческих государств, и в истории разведок капиталистических государств не мало фактов, когда разведки одного государства вербовали себе шпионов, ненавидящих свой народ, стающих в оппозиции своему наро-ду, предателей, другой страны или подставляли своего разведчика на положение какого-нибудь¹⁰ или на государственный пост в ту, или иную страну. Разведки империалистических стран имеют в этом дав-ний опыт. «Интелиженс сервис» – английская существует 300 лет, она провела колониальную политику в Индии, она провела колониальную политику на Востоке, она имеет большой опыт разведывательной рабо-ты. Вот, например, японская разведка, учитывая, что китайский гене-рал враждебно настроен к китайскому народу, завербовала его

⁹ *Косіор Казимир Вікентійович* (1896–1938) – заступник наркома лісової про-мисловості УРСР. Упродовж 1916–1919 рр. перебував у лавах Польської соці-алістичної партії, згодом член ВКП(б). Заарештований 17 квітня 1938 р. орга-нами НКВС нібито за участь у Польській військовій організації. Розстріляний 29 серпня 1938 р. Реабілітований в квітні 1956 р.

¹⁰ Тут і далі у стенограми пропуск.

себе и по заданиям японцев этот вёл кровавую войну против китайского народа с захватнической целью.

Если взять Украину, то крупнейшим агентом немецким являлся комендант главного штаба генерал-майор Сорокин. Разведывательно-шпионская работа капиталистических стран огромная. Достаточно привести такой пример, что перед империалистической войной Германия в одной Рейнской области имела 36 шпионов. Я вам привёл эти факты, чтобы подчеркнуть шпионскую деятельность иностранных разведок, и что эта шпионская деятельность в нашей стране имеет свою большую давность.

Товарищи, опыты иностранных разведок не могли оставить и наше молодое советское государство. А ещё раньше, до победы пролетариата в нашей стране, победы в нашей стране большевистской партии, они ещё тогда, когда наша большевистская партия была в подполье, усматривали, что в подполье формируется большая сила, в которую надо со своими разведками пробраться.

Я вам должен сказать, что пробраться в подполье, к настоящим большевикам, иностранным разведкам ни в какой мере не удалось. Если они подходили к такому большевику, который никогда не отклонялся от учения Маркса–Энгельса–Ленина, они прямо в морду получали, иногда один раз, а чаще всего этому вербовщику разбивали морду в кровь. Тогда иностранные разведки перешли к вербовке агентуры среди меньшевиков и других предателей партии, которые отклонились от великого учения Маркса–Энгельса–Ленина. Вот сейчас, товарищи, установлено, что Троцкий был завербован германской разведкой задолго до империалистической войны. Раковский был завербован немецкой разведкой задолго до империалистической войны. Бухарин тоже старый разведчик, и есть много других примеров. До Октябрьской революции Троцкий и Раковский и др. разведчики всячески дискредитировали учение Ленина–Сталина, старались превратить нашу партию в подполье в послушное орудие империалистов. Они по прямому заданию своих хозяев изменили Октябрьской революции прямо на баррикадах. Зиновьев, Каменев и Рыков изменили делу нашей партии в Октябрьские дни. Всем известна предательская роль Зиновьева и Каменева, когда они выдали план вооружённого восстания рабочих Петрограда для того, чтобы потопить в крови рабочий класс и ликвидировать нашу большевистскую партию. Но учение Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина оказалось выше и сильнее всех происков врагов, всех иностранных шпионов. (Аплодисменты).

Победил рабочий класс, победила наша партия, и тогда наша партия вместе со всем народом ликвидировала раз и навсегда эту переходящую из рода в род агентуру иностранных государств. Разведка тогда оказалась без своей агентуры, и вот потеряли эту, столетиями созданную, агентуру. Но у них сохранились резервы, созданные уже незадолго до войны. Тогда на смену Сухомлину пришёл Троцкий, и на смену разведкам пришли Раковский и другие, на смену Сорокину пришёл польский шпион Косиор¹¹. Одним словом, иностранная разведка осуществляет подрывную работу по заданиям военных штабов фашистских государств. Товарищи, поставленные на государственную работу, на какой бы работе кто из нас не находился, надо немножко дальше смотреть, нам надо иметь большевистскую бдительность и в борьбе, и в работе, ибо сейчас достаточно ясно раскрылись перед нами в борьбе с врагами, с предателями, наймитами иностранных разведок их заветные тайны и методы. Эта вражеская работа матёрых шпионов раскрыта благодаря тому, что во главе нашей партии, во главе нашего государства стоит великий вождь, великий учёный муж, родной отец нашей партии и всего нашего народа, который сумел раскрыть все происки, все козни врагов, и указать нашей партии, всему нашему советскому народу путь для успешного разгрома всех врагов народа – наш великий Сталин. (Бурные продолжительные аплодисменты, все встают. Возгласы: «Великому Сталину – ура!», «Хай живе великий Сталин – ура!», «Ура!»).

Товарищи, перехожу к характеристике того антисоветского и шпионского подполья, которое вскрыто в последнее время на Украине.

Во главе этого подполья, как я вам докладывал, стоял доверенный польского и немецкого генеральных штабов, верный слуга польского, немецкого, японского фашизма обер-шпион Станислав Косиор. Он возглавлял на Украине главную комендатуру польской организации «войсковой». Такие комендатуры, или центры руководства, так, чтобы понятнее было, этой польской организации «войсковой» создал Пилсудский на Украине ещё в подполье, а затем при советской власти. Так как эта организация была явно контрреволюционной, он тоже ушёл из этой контрреволюционной организации в подполье. И вот, сначала, до 1920 г. на Украине существовало три комендатуры польской орга-

¹¹ *Косиор Станіслав Вікентійович* (1889–1939) – партійний і державний діяч радянської України. Із 1928 р. – генеральний, у 1934–1938 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У. Один з організаторів Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. У 1938 р. заарештований за звинуваченням у належності до Польської військової організації, розстріляний. Реабілітований у березні 1956 р.

низации «войсковой», или три центра руководства – правобережная в Киеве, левобережная в Харькове и черноморская в Одессе.

Затем, когда поляки, и Пилсудский в частности, проверили Станислава Косиора на шпионской работе, он счёл возможным все комендатуры на Украине объединить в одну главную комендатуру польской организации «войсковой» во главе с Косиором, и подчинить ей всю польскую организацию «войсковую» на Украине.

В состав этой комендатуры, помимо Косиора, входили – Скарбек¹², работавший в польской секции ЦК КП(б)У, старинный польский шпион, пилсудчик Квятек¹³ – старинный пилсудчик, служивший ещё в войсках польского генерала Довбор-Мусницкого¹⁴, в националистических войсках, Бегайло¹⁵ – бывший секретарь Винницкого обкома и другие польские шпионы.

В подчинении главной комендатуры находились «окренговы коменды» – окружные комендатуры польской организации «войсковой», которые существовали во всех округах Украины. Ниже их стояли районные комендатуры, а низовым звеном этих шпионских организаций были «бюовки» – боевые отряды польской националистической контрреволюции, созданные преимущественно из церковно-костельного актива. Они главным образом существовали в пограничных областях –

¹² *Скарбек-Шацький Болеслав Владиславович* (1888–1934) народився в родині польського дворянина. У 1907–1917 рр. – член Польської соціалістичної партії (ППС). Член КП(б)У з 1919 р., у складі Польського бюро ЦК КП(б)У. Перед арештом 15 серпня 1933 р. – завідувач культурно-пропагандистського відділу Чернігівського обкому КП(б)У. Оголошений «керівником ПОВ» в УРСР, розстріляний 03 червня 1934 р. Реабілітований у 1958 р.

¹³ *Квятек Казимир Францевич (Вітковський Ян Карлович)* (1888–1938) – комдив. У 1936–1937 рр. – заступник командувача військами Харківського військового округу. 17 грудня 1937 р. заарештований у «справі ПОВ». 25 серпня 1938 р. розстріляний. Реабілітований у вересні 1956 р.

¹⁴ *Довбор-Мусницький Юзеф* (1867–1937) – генерал-лейтенант (1917 р.). Учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр. Із серпня 1917 р. командував 1-м Польським корпусом легіонерів, сформованим на території Білорусії. У січні 1918 р. організував виступ проти більшовицького режиму, проте зазнав поразки. Наприкінці 1918 р. отримав громадянство Польщі. Командував різними підрозділами польських військ. Згодом подав у відставку.

¹⁵ *Бегайло Роман Олександрович* упродовж вересня 1930 р. – лютого 1932 р. – голова Українського комітету профспілки залізничників. У жовтні 1932 р. був обраний другим секретарем Вінницького обкому КП(б)У. 1937 р. заарештований. У вересні 1938 р. розстріляний. Реабілітований 1957 р.

Каменец-Подольской, Винницкой, Житомирской, Одесской, Киевской областях и в других областях на Левобережье Украины, носившие там преимущественно диверсионный характер по промышленным предприятиям.

Участники «боювок» имели тайно хранимое оружие и осуществляли по приказам от главного коменданта польской организации «войсковой» подрывную работу на Украине в соответствии с задачами, получаемыми от Косиора.

Главная комендатура польской организации «войсковой» издавна ещё имела такую структуру: у неё был отдел диверсионный – его возглавлял в последнее время Казимир Косиор, отдел военно-разведывательный – его возглавлял пилсудчик Квятек, отдел агитации – его возглавлял Скарбек, отдел координации – его возглавлял главный комендант, обер-шпион Станислав Косиор.

Отдел координации главной комендатуры польской организации «войсковой», возглавляемый Косиором, координировал всю шпионскую подрывную работу на Украине с подпольем всех мастей на Украине, в первую очередь с правотроцкистским и буржуазно-националистическим центром. Во главе всех этих антисоветских сил на Украине стоял Станислав Косиор. Всё подполье было подчинено ему, так как они сходились все к польскому и немецкому генеральным штабам, доверенным которых являлся Станислав Косиор.

Какое это подполье?

Прежде всего, ликвидированный в несколько раз, в несколько приёмов центр правотроцкистской организации на Украине. С этим центром у Косиора были родственные связи, потому что он, по заданию Пилсудского, успел побывать у «левых» коммунистов, и вместе с ними вёл борьбу против правительства Ленина–Сталина.

Поэтому, когда по указанию германского и польского генеральных штабов Троцкий предложил правотроцкистскому центру иметь своим руководителем на Украине Станислава Косиора – правые и троцкисты пошли под его руководство охотно.

В состав правотроцкистского центра на Украине входили: Попов¹⁶, Вегер, Саркисов, Балицкий¹⁷, Хатаевич¹⁸, Якир¹⁹ и др.

¹⁶ Попов Микола Миколайович (1891–1938) у лютому 1933 р. – травні 1937 р. – секретар ЦК КП(б)У. Із 23 травня 1937 р. – третій секретар ЦК КП(б)У. 17 червня 1937 р. заарештований. Розстріляний 10 лютого 1938 р. Реабілітований 1956 р.

¹⁷ Балицький Всеволод Аполлонович (1892–1937) народився у Верхньодніпровській Катеринославській губернії. У 1912 р. закінчив вісім класів гімназії в

Луганську. У 1912–09.1915 рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету, вільний слухач Лазаревського інституту східних мов. У 1913–1915 рр. працював у студентських революційних гуртках у Москві. У 09.1915 р. мобілізований до армії й направлений до Тифліської школи прапорщиків. Служив молодшим офіцером 114-го запасного піхотного полку на Перському фронті. Із початком Лютневої революції 1917 р. був головою полкового комітету 114-го запасного піхотного полку та товаришем голови гарнізонної ради солдатських депутатів у м. Тавриз (нині Тебриз, Іран). За революційну діяльність заарештований і 2 міс. провів у польовій тюрмі 7-го Кавказького корпусу. У 10.1917–03.1918 рр. – голова гарнізонної ради солдатських депутатів в Тавризі. У 03–04.1918р. – на нелегальній роботі в Тавризі. У 04–07.1918 р. – член обкому РСДРП(б) Гурії та Мегрелії (Грузія). Півтора місяця був в'язнем у тюрмі меншовицького уряду Грузії. Після звільнення відраджений Кавказьким крайкомом РСДРП(б) до Москви. Дорогою в Україні був заарештований німцями та гетьманцями, утік з-під арешту. У Харкові ЦК КП(б)У був залишений для роботи в Україні та направлений у розпорядження ВУЧК. У 12.1918–01.1919 рр. – особливовповноважений Української Радянської Республіки та вповноважений ВЧК. У 01–17.08.1919 р. служив у ВУЧК (особливовповноважений, завідувач інструкторського підвідділу іногороднього відділу [на 21.02.1919 р.]; завідувач іногороднього відділу, інспекторського [на 01.05.1919 р.]; юридичного відділу, завідувач секретаріату, секретно-оперативного відділу [1919–17.08.1919 рр.]). До 17.08.1919 р. – член колегії ВУЧК. У 1919 р. – член інспекції НКВС УСРР. У липні 1919 р. виїздив до Одеси, де проводив кампанію «червоного терору». 17.08–01.09.1919 р. – співробітник Київської губЧК. У 08.1919 р. – голова трійки Київської губЧК з розбору справ осіб, що перебували в концтаборі. 01.09.1919 р. відраджений до Москви у зв'язку з розформуванням ВУЧК. 05.09–15.10.1919 рр. – голова ВУЧК (м. Гомель). 07–12.09.1919 р. – голова революційно-військового трибуналу Гомельського укріпленого району. У 10.1919 р. – голова Української організаційної комісії. У 10–11.1919 р. – співробітник секретного відділу ВЧК та політичний інспектор ВЧК у Москві, керівник секції щодо боротьби з дезертирством секретно-оперативного відділу Московської ЧК. Із 05.11.1919 р. президією ВЧК відраджений «в якості голови» в Україну для організації ЧК. 11.11–12.1919 р. – голова Волинської губЧК. У 12.1919–06.05.1920 рр. – голова Київської губЧК. У 02–05.1920 р. – повпред ВЧК по Правобережній Україні. У 1920 р. – голова революційно-військового трибуналу й т.в.о. начальника тилу Південно-Західного фронту. У 1920–1921 рр. – член колегії НКВС УСРР. У 1920–09.1923 рр. – член колегії наркомату іноземних справ УСРР. У 05–12.1920 р. – заступник начальника особливого відділу Південно-Західного фронту. У 05.1920–06.04.1921 рр. – заступник начальника Цупнадкому. 06.04.1921–22.03.1922 рр. – заступник голови ВУЧК, командувач військами ВУЧК. 22.03.1922–31.08.1923 рр. – заступник голови ДПУ УСРР. У 08–01.09.1923 р. – т.в.о. голови ДПУ УСРР. 01.09.1923–31.07.1931 рр. – голова ДПУ УСРР. 18.09.1923–10.07.1934 рр. – член колегії ОДПУ СРСР. 15.04.1924–31.12.1930 рр. – нарком

Существовали областные правотроцкистские организации, во главе которых стояли областные правотроцкистские центры. Одесский правотроцкистский центр возглавлял сначала Чернявский²⁰, затем Вегер²¹, после него Евтушенко²², а в последнее время Кондаков²³. В Киевской

внутрішніх справ УСРР. 25.11.1932–20.02.1933 рр. – особлимовповноважений ОДПУ СРСР в Україні. 20.02.1933–10.07.1934 рр. – голова ДПУ УСРР, повпред ОДПУ СРСР по УСРР. 10.07.1934–11.05.1937 рр. – нарком внутрішніх справ УСРР. 11.05–19.06.1937 р. – начальник УНКВС по Далекосхідному краю (Хабаровськ; приступив до виконання обов'язків у перших числах 06.1937 р.). 25.06.1937 р. постановою політбюро ЦК ВКП(б) «за зраду партії та Батьківщини й активну контрреволюційну діяльність» був виключений зі складу ЦК ВКП(б) і членів ВКП(б), а його справу передано до НКВС. 07.07.1937 р. заарештований. 27.11.1937 р. в Москві засуджений в особливому порядку і розстріляний. Звання: комісар державної безпеки 1-го рангу (26.11.1935 р.).

¹⁸ *Хатаєвич Мендель Маркович* (1893–1937) – у 1923–1924 рр. – секретар Одеського губкому КП(б)У. У жовтні 1932 – січні 1933 рр. – другий секретар ЦК КП(б)У. У січні 1933 – березні 1937 рр. – перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У. У березні–липні 1937 р. – другий секретар ЦК КП(б)У. 9 липня 1937 р. заарештований, а 27 жовтня засуджений до страти як «учасник контрреволюційної терористичної організації». Розстріляний 30 жовтня 1937 р. у Москві. Реабілітований 1956 р.

¹⁹ *Якір Йона Еммануїлович* (1896–1937) – командарм 1-го рангу. У листопаді 1926 – травні 1935 рр. – командуючий військами Українського військового округу. У травні 1935 – травні 1937 рр. – командувач Київським військовим округом. 10 травня 1937 р. призначений командуючим Ленінградського військового округу. 28 травня 1937 р. заарештований, 11 червня засуджений і наступного дня страчений.

²⁰ *Чернявський Володимир Ілліч* (1893–1939) – у 1924–1925 рр. – прокурор Одеської губернії. Упродовж 1925–1927 рр. – завідувач організаційно-розподільчим відділом Київського окружного КП(б)У. У 1927 – листопаді 1929 рр. – секретар Одеського окружного КП(б)У. У вересні–грудні 1930 р. – секретар Київського окружного комітету КП(б)У. У лютому–жовтні 1932 р. – перший секретар Дніпропетровського, із жовтня 1932 р. – Вінницького обкомів КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Вінницькій області. Заарештований 1 вересня та розстріляний 22 грудня 1937 р.

²¹ *Вегер Євген Ілліч* (1899–1937) – у листопаді 1930 – лютому 1933 рр. – секретар Кримського обкому ВКП(б), у лютому 1933 – червні 1937 рр. – перший секретар Одеського обласного комітету КП(б)У. 25 червня 1937 р. заарештований, а вже 27 листопада розстріляний. Реабілітований у березні 1956 р.

²² *Євтушенко Дмитро Матвійович* (1898–1938) – у квітні–липні 1937 р. – другий, у липні–вересні 1937 р. – перший секретар Одеського обкому КП(б)У.

області возглавляли Постышев²⁴ и Ильин²⁵, затем Кудрявцев²⁶ и Мирошниченко²⁷, затем Геращенко и Евтушенко.

Упродовж вересня 1937 по середину квітня 1938 рр. – в.о. першого секретаря Київського обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС Одеської та Київської областей. 18 квітня 1938 р. заарештований за звинуваченнями у «шпигунстві та участі в контрреволюційній терористичній організації». Розстріляний у Москві 29 липня 1938 р. Реабілітований у квітні 1956 р.

²³ *Кондаков Микола Іванович* (1901–1938) – у вересні 1937 – травні 1938 рр. – в.о. першого секретаря Одеського обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Одеській області. 4 травня 1938 р. відряджений до ЦК КП(б)У. Страчений у 1938 р.

²⁴ *Постишев Павло Петрович* (1887–1939) народився в Іваново-Вознесенську в родині робітника. Із 1904 р. – член РСДРП(б). У 1908 р. заарештований, засуджений до каторги, з 1912 р. перебував на поселенні в Іркутській губернії. У 1917–1922 рр. – один з організаторів боротьби за встановлення радянської влади у Сибіру та на Далекому Сході. У 1923 р. – обласний комісар уряду Далекосхідної Республіки, згодом на партійній роботі в Україні. 1924–1925 рр. – секретар Київського губкому, з 1925 р. – Київського окружного КП(б)У. Упродовж 1926–1930 рр. – секретар ЦК КП(б)У, одночасно секретар Харківського окружного й міськкому партії. У 1930–1933 рр. – секретар ЦК ВКП(б). Наприкінці січня 1933 р. як особистий представник Й. Сталіна відряджений в Україну з необмеженими повноваженнями. Обіймав посаду секретаря ЦК КП(б)У, одночасно першого секретаря Харківського, а з липня 1934 р. – Київського обкомів партії. У 1934–1937 рр. – член політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У. Причетний до організації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. За вказівкою Й. Сталіна став одним із виконавців «великої чистки» української республіканської еліти, очолив кампанію «боротьби з націоналістичним ухилом» у галузі культури, літератури, мистецтва. У березні 1937 р. усунутий від обов'язків секретаря Київського обкому й секретаря ЦК КП(б)У «за втрату пильності та надання притулку в республіканській партійній організації троцькістам». Із 1937 р. – секретар Куйбишевського обкому ВКП(б). Заарештований органами НКВС у лютому 1938 р. Розстріляний у 1939 р.

²⁵ *Ільїн Ілля Львович* (1898–1937) – у 1933–1934 рр. – другий секретар Харківського обкому КП(б)У. У 1934 – січні 1937 рр. – другий секретар Київського обкому КП(б)У. У 1937 р. – секретар Астраханського міськкому ВКП(б). 20 липня 1937 р. заарештований, 27 листопада страчений.

²⁶ *Кудрявцев Сергій Олександрович* (1903–1938) – із вересня 1936 р. – перший секретар Харківського обкому КП(б)У. У січні–вересні 1937 р. – перший секретар Київських обкому й міськкому КП(б)У, згодом – другий секретар ЦК КП(б)У. У 1937 р. – член «трійки» при УНКВС по Київській області. 13 жовтня 1937 р. – заарештований. Розстріляний 25 квітні 1938 р. в Москві. Реабілітований у 1956 р.

В Винницкой области возглавлял Чернявский, а затем Спивак²⁸.
 В Черниговской – возглавлял Маркитан²⁹, затем Михайлов³⁰.
 В Донецкой – возглавлял Саркисов³¹, Прамнэк³².
 В Полтавской – Удовиченко³³ и Жученко³⁴.

- ²⁷ *Мірошніченко Іван Євгенович* (1899–1937) – у 1937 р. – другий секретар Київського обкому КП(б)У. Заарештований улітку 1937 р. та страчений.
- ²⁸ *Співак Іларіон Савелійович* (1893–1938) – у вересні 1937 – квітні 1938 рр. – перший секретар Вінницького обкому КП(б)У. Заарештований 30 квітня 1938 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР 23 вересня 1938 р. засуджений до страти та розстріляний. Реабілітований у липні 1957 р.
- ²⁹ *Маркитан Павло Пилипович* (1887–1937) – у жовтні 1932 – серпні 1937 рр. – перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Чернігівській області. 29 вересня 1937 р. заарештований, 25 жовтня розстріляний у Києві.
- ³⁰ *Михайлов Олексій Дмитрович* (1902–1938) – у серпні 1937 – березні 1938 рр. – перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У. 25 березня 1938 р. заарештований, а 22 вересня страчений.
- ³¹ *Саркісов (Даніелян) Саркіс Артемович* (1898–1938) – із 1932 р. – секретар Донецького обкому КП(б)У. У вересні 1933 – травні 1937 рр. – перший секретар Донецького обкому КП(б)У. У травні–липні 1937 р. – начальник «Донбасвугілля». Заарештований наприкінці 1937 р. Розстріляний 12 серпня 1938 р. Реабілітований у 1957 р.
- ³² *Прамнєк Едуард Карлович* (1899–1938) – у 1934–1937 рр. – перший секретар Горьківського крайового/обласного комітету ВКП(б). У травні 1937 – квітні 1938 рр. – перший секретар Донецького обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Донецькій області. Заарештований 9 травня 1938 р., розстріляний 29 липня у Москві. У 1956 р. реабілітований.
- ³³ *Удовиченко Олександр Гаврилович* (1904–1938) – у 1937–1938 рр. – секретар оргбюро ЦК КП(б)У по Полтавській області. Заарештований у травні 1938 р., розстріляний 22 вересня. Реабілітований 22 серпня 1957 р.
- ³⁴ *Жученко Пантелеймон Якович* (1898–1968) – у 1937 р. – перший секретар Житомирського окружкому КП(б)У. У 1937–1938 рр. – голова організаційної президії ЦВК по Полтавській області. Був заарештований у квітні 1938 р. Звільнений із-під варті у жовтні 1939 р. До складу так званого «Полтавського правотроцькістського обласного центру» входили секретар організаційного бюро ЦК КП(б)У по Полтавській області О. Удовиченко, голова облвиконкому П. Жученко, завідуючий відділом обкому КП(б)У Харченко, командир 25-ї стрілецької дивізії Прудников, секретар Лубенського райкому КП(б)У Колотило, секретар Кременчуцького міськкому КП(б)У Шмідт, завідуючий облземуправлінням Харченко, директор Крюківського вагонобудівного заводу Н. Клочко та ін. (усього понад 120 осіб).

В Каменец-Подольской – возглавляли Семёнов³⁵ и Слebak.

В Николаевской – возглавлял Волков³⁶.

В Житомирской – возглавляли Максимов³⁷, Юсов³⁸ и Файбышев³⁹.

В Харьковской – Гикало⁴⁰, а в последнее время Свистун⁴¹.

В Днепропетровской – Хатаевич и Гаврилов⁴².

Всё это разведчики немецкие, разведчики польские, разведчики японские. Чернявский – польский и немецкий шпион, Вегер – немецкий и японский шпион. Был завербован в немецкую разведку, между прочим, ещё когда он работал в Крыму. Евтушенко – польский шпион. Кон-

³⁵ *Семенов Петро Олександрович* (1898 –?) – другий секретар Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У. Заарештований органами НКВС на початку квітня 1938 р. Особливою нарадою НКВС СРСР 2 вересня 1940 р. засуджений на 8 років таборів. Звільнений у квітні 1946 р. на підставі рішення Особливої наради МДБ СРСР. Наприкінці січня 1952 р. висланий на спецпоселення в Новосибірську область. Реабілітований військовим трибуналом Прикарпатського військового округу в березні 1956 р.

³⁶ *Волков Микола Федорович* (1898–1938) – у 1937 р. – в.о. голови Одеського облвиконкому. У 1937–1938 рр. – перший секретар оргбюро ЦК КП(б)У по Миколаївській області та перший секретар Миколаївського обкому. Член «трійки» при УНКВС по Миколаївській області. 30 квітня 1938 р. заарештований, 23 вересня страчений у Києві.

³⁷ *Максимов Микола Антонович* (1908–1938) – у 1937–1938 рр. – перший секретар оргбюро ЦК КП(б)У по Житомирській області. 25 квітня 1938 р. заарештований, 22 вересня розстріляний у Києві.

³⁸ *Юсов Георгій Костянтинович* (?–1938?) – у 1937–1938 рр. – другий секретар оргбюро ЦК КП(б)У по Житомирській області. Репресований у 1938 р.

³⁹ *Файбышев Олександр Миколайович* (1900–1938) – у 1937–1938 рр. – голова оргкомітету президії ЦВК по Житомирській області. Розстріляний 23 вересня 1938 р.

⁴⁰ *Гикало Микола Федорович* (1897–1938) – у 1932–1937 рр. – перший секретар ЦК Компартії Білорусії. У березні–вересні 1937 р. – перший секретар Харківського обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Харківській області. Заарештований 11 жовтня 1937 р. 25 квітня 1938 р. засуджений до страти й розстріляний у Москві. Реабілітований 10 серпня 1955 р.

⁴¹ *Свистун Пантелеймон Іванович* (1890–1938) – у 1933–1938 рр. – директор Харківського тракторного заводу. 26 травня 1938 р. заарештований, 28 липня розстріляний.

⁴² *Гаврилов Іван Андрійович* (1883–1937) – у 1933–1936 рр. – керівник Дніпропетровського облвиконкому. У 1937 р. – голова Українського союзу споживчих спілок. 21 червня 1937 р. заарештований, 2 вересня страчений у Києві.

даков – немецкий шпион. Спивак – польский шпион. Саркисов – старый немецкий агент. Прамнэк – тоже старый немецкий и латвийский агент и т. д. Правотроцкистский центр контактировал свою подрывную и шпионскую работу с военными в армии, возглавляемыми Якиром, который является старым немецким шпионом. Контактывалась также работа с органами НКВД через члена правотроцкистского центра Балицкого, а после с буржуазным националистом

О подрывной и шпионской работе в органах НКВД разрешите немного дальше остановиться.

С правотроцкистским подпольем, действующим на территории всего Советского Союза, находился в близкой организационной связи подпольный русский центр эсеров на Украине, возглавляемый антисоветским правотроцкистским центром, эсером Кариликом, связанным непосредственно с Косиором, с которым он боролся против тов. Ленина и тов. Сталина ещё в годы заключения мира и действовал ещё в ту пору.

Во всех областях Украины вскрыты и ликвидированы подпольные комитеты русских общевоинских союзов, связанных с подпольным областным правотроцкистским центром. На Украине российский общевоинский союз возглавлялся бывшим генералом Кутеповым⁴³, генералом Корниловым⁴⁴, которых, как писали заграничные газеты, как будто кто-то ликвидировал. Не знаю, кто ликвидировал, говорят, вроде советская разведка ликвидировала. Я не знаю, не могу сказать. Я так думаю, что Николай Иванович⁴⁵ на меня не обидится, если я скажу, что, может быть, даже и советская разведка сделала. (Бурные аплодисменты).

Этот российский общевоинский союз имел на Украине, главным образом на Левобережье, свой военно-повстанческий штаб из русских белогвардейцев и офицерства. Они действовали на территории всего Советского Союза. Они также, как эсеры, были связаны с правотроцки-

⁴³ Кутепов Олександр Павлович (1882–1930) – генерал від інфантерії. Активний учасник білого руху. У 1928–1930 рр. – голова Російського загальновійськового союзу. 26 січня 1930 р. викрадений у Парижі агентами ОДПУ СРСР. За офіційною версією, помер під час вивезення до Москви.

⁴⁴ О. Успенський помилково називає головою Російського загальновійськового союзу генерала від інфантерії Лавра Георгійовича Корнилова (1870–1918), котрий загинув під час громадянської війни. Насправді йдеться про генерал-лейтенанта Євгена-Людвіга Карловича Міллера (1867–1939), який очолював РОВС у 1930–1937 рр. 22 вересня 1937 р. викрадений агентами НКВС і таємно переправлений до Москви. Розстріляний 11 травня 1939 р.

⁴⁵ О. Успенський має на увазі наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова.

стским центром подпольно. И вот русские [белогвардейцы], которые также имели свои подпольные комитеты на Украине, поставили перед антисоветским подпольным центром, который в своей программе также ставил реставрацию капитализма, выдвинули перед руководством правотроцкистского центра по указанию, так называемого, немецкого и польского генеральных штабов, реставрацию капитализма во всей стране и, тем не менее, они на Украине находились в тесной связи с украинскими националистами, с которыми контактировали всю подпольную работу.

Главной агентурой поляков и немцев были буржуазные националисты, которые имели свой антисоветский буржуазно-националистический центр, возглавляемый Затонским⁴⁶, Хвyleй⁴⁷, Порайко⁴⁸ и др., являвшимися агентами польско-немецкой разведки. В составе антисоветского украинского националистического центра действовали областные и районные буржуазно-националистические центры.

Антисоветский центр украинских буржуазных националистов был создан и в армии – военно-националистическая организация, которую возглавлял подпольный военно-повстанческий штаб во главе с буржуазным националистом Коцеловским⁴⁹, буржуазным националистом Бо-

⁴⁶ *Затонський Володимир Петрович* (1888–1938) – один з організаторів КП(б)У. У 1922–1923 і 1933–1938 рр. – нарком освіти УСРР. 1925–1927 рр. – секретар ЦК КП(б)У, 1927–1933 рр. – голова ЦКК КП(б)У. Заарештований у листопаді 1937 р. за звинуваченням у належності до «антирадянського українського націоналістичного центру». Розстріляний у липні 1938 р. Реабілітований у березні 1956 р.

⁴⁷ *Хвyleя (Олінтер) Андрій Ананійович* (1898–1938) – у 1933–1936 рр. – перший заступник наркома освіти УСРР. У 1936–1937 рр. – начальник Управління у справах мистецтв при РНК УРСР та директор Інституту українського фольклору АН УРСР. 13 серпня 1937 р. заарештований. 8 липня 1938 р. розстріляний.

⁴⁸ *Порайко Василь Іванович* (1888–1937) – із березня 1927 по липень 1930 рр. – народний комісар юстиції УСРР та генеральний прокурор. Із грудня 1930 по серпень 1937 рр. – заступник голови РНК УРСР. 13 серпня 1937 р. заарештований органами НКВС УРСР за участь у «буржуазно-націоналістичній антирадянській організації колишніх боротьбистів» та «Українській військовій організації». Розстріляний 25 жовтня 1937 р. Реабілітований 1957 р.

⁴⁹ Мається на увазі командир *Іван Дмитрович Капуловський* (1894–1938). У 1931–1937 рр. – командир і військовий комісар корпусу військово-навчальних закладів Українського/Київського військового округу. 4 жовтня 1937 р. заарештований. 25 серпня 1938 р. засуджений і страчений.

рисенко⁵⁰, буржуазним націоналістом, бившим командуючим Харківським військовим округом Дубовим⁵¹ і другими буржуазними націоналістами, знайденими на командних посадах в Київському і Харківському військових округах⁵².

Під керівництвом цього антирадянського центру⁵³ існував так званий антирадянський підпольний (чому його так назвали, по-

⁵⁰ *Борисенко Антон Миколайович* (1889–1938) – комдив. У 1932–1937 рр. – командував 45-м механізованим корпусом. 4 жовтня 1937 р. заарештований. 22 серпня 1938 р. страчений у Москві.

⁵¹ *Дубовий Іван Наумович* (1896–1938) – командарм 2-го рангу. У травні 1935 – серпні 1937 рр. – командував Харківським військовим округом. 21 серпня 1937 р. заарештований. 28 липня 1938 р. засуджений і розстріляний у Москві.

⁵² Перебуваючи під слідством, О. Успенський свідчив, що в РСЧА (цитуюмо мовою оригіналу) «арести почалися самим ЕЖОВИМ, який в п'яному вигляді, без всякого розбору по фальсифікованим матеріалам, представленим ЛИСТЕНГУРТОМ Михаилом (начальник 5-го (особливого) відділу УДБ НКВС УРСР і начальник особливого відділу ГУДБ НКВС Київського військового округу в лютому–квітні 1938 р. – *Авт.*), санкціонував арести командного складу. Во время перебування ЕЖОВА на Україні було необосновано арештовано до 500 чоловік командного складу Червоної армії [...]. Особливо відзначився в цьому (фальсифікації слідствених матеріалів) ЛИСТЕНГУРТ, який ставив перед ЕЖОВИМ питання об арешті військових. Він приносив ЕЖОВУ громадські списки командирів і політробітників, а бездумно п'яний ЕЖОВ підписував їх, не знаючи навіть, на скільки чоловік він дає санкції [...]. В подальшому заговорщик ЛИСТЕНГУРТ, а потім змінивши його заговорщик ГРЕЧУХІН (Дмитро Дмитрович Гречухін (1903–1939) у травні–вересні 1938 р. був начальником особливого відділу НКВС Київського округу й т.в.о заступника наркома внутрішніх справ УРСР. – *Авт.*), шляхом фальсифікації слідства по цим необґрунтовано арештованим командирам, ще більше розширили арести» [див.: *ГДА СБ України, ф. 13, спр. 408, т. 3, арк. 162–163*].

⁵³ Колишній начальник 3-го (контррозвідального) відділу УДБ НКВС УРСР Лев Йосифович Рейхман (1901–1940) на допитах свідчив, що за прямою вказівкою О. Успенського він та його підлеглі фальсифікували протоколи допитів І. Капуловського й В. Затонського. О. Успенський доручив Л. Рейхману допитати деяких заарештованих і вписати до протоколів їхні допити усіх осіб, котрі проходили за свідченнями В. Затонського та І. Капуловського. Л. Рейхман свідчив: «Після допиту цих заарештованих я повідомив Успенському, що вписати ці прізвища неможливо, оскільки арештовані їх абсолютно не знають і жодного уявлення про них не мають. Проте я одержав категоричний наказ Успенського “арештованих бити у кров, щоб одержати”» [див.: *Черушев Н.С. Удар по своим: Красная армия 1938–1941. – Москва: Вече, 2003. – С. 376*].

нятия не имею) священный союз партизан⁵⁴. Что-то вроде святейшего синода. Правда, они были похожи на попов тем, что нигде не работали, ничего не делали, а только пьянствовали, везде бузотерили, всегда от всех работ, как это приводил наглядный пример тов. Хрущёв на Киевской областной конференции, отказывались, хвалились своими революционными заслугами, что они воевали, кровь проливали и 18 лет ничего не делали, а когда стали проверять их революционные заслуги, то оказалось, что они 2 месяца у Махна воевали, а 2 месяца на нашей стороне были, что они 2 месяца у Петлюры воевали, а потом 2 месяца на нашей стороне были. Они воевали там, где была победа, а потом, когда победила Красная армия, оттуда поудирали и перешли на сторону Красной армии. Так вот, они назывались священным союзом партизан. Почему так назывались – не знаю. Это священные жулики (смех). Не смейтесь. Этот священный союз на Украине возглавлялся отцом нацио-

⁵⁴ У секретних документах НКВС УРСР «священный союз партизанів» фігурує під назвою Всеукраїнського військово-повстанського партизанського штабу. Як довідуємося з інформації О. Успенського про результати слідства у цій справі від 27 травня 1938 р., до складу «підпільної організації» нібито входили (цитуюмо мовою оригіналу): «ДУБОВОЙ Наум, заместитель председателя Всеукраинской партизанской комиссии, в прошлом командир партизанского соединения на Киевщине (находится в Сочи, командированы работники для ареста); КРАПИВЯНСКИЙ, работник Гулага НКВД, в прошлом организатор партизанских отрядов на Черниговщине (не арестован); ПРОКОПЧУК, командир 51-й стрелковой дивизии, в прошлом командующий Волынской партизанской армией (арестован); БАГИНСКИЙ, старший военрук Харьковских ВУЗ'ов, один из организаторов "Червоного казачства" (арестован); КРИВОРУЧКО – бывший помощник командующего войсками Киевского военного округа, в прошлом командир отряда бессарабцев-партизан (арестован в Москве); МАЩЕНКО, директор сахарного завода, бывший секретарь Всеукраинской партизанской комиссии, в прошлом командир партизанского соединения на Волыни (арестован); ЯКОВЕНКО, председатель инвалидной кооперации, член Всеукраинской партизанской комиссии, организатор партизанских соединений на Луганщине (арестован); ВОЙНОВ – бывший секретарь партизанской комиссии, директор радиовыставки в Киеве, в прошлом командир партизанского соединения на Волыни (арестован); БОГДАНОВ, бывший член Всеукраинской партизанской комиссии, председатель Осоавиахима УССР, в прошлом командир партизанских соединений на Харьковщине (осуждён); ВОЙЦЕХОВСКИЙ Юрий, бывший секретарь ЦИК УССР, председатель Всеукраинской партизанской комиссии (осуждён)» [Див.: ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 4 (1951 р.), арк. 242–265].

налиста Дубового⁵⁵ Яковенком, председателем союза инвалидной кооперации, который разворовывал деньги этого союза на работу этого, так называемого, священного союза, Байнов, Мищенко – директор сахарного завода на Волыни, Крупинский, который на Черниговщине вместе с правотроцкистским подпольным центром организовывал провокации среди единоличников. Эти партизанские штабы были созданы из разложившихся элементов, лжепартизан, пробравшихся в партию, разворовывавших государственные, кооперативные деньги, где они в большинстве были на работе и куда были устроены Любченком⁵⁶, Порайко. Это в кооперацию промышленную, кооперацию инвалидов. Там дело менее контрольное и они там могли как угодно утруждать и тратить деньги на антисоветскую работу.

Надо сказать, что в составе украинского антисоветского националистического центра действовал блок так называемых украинских демократических партий. Я вам докладывал о подпольных русских партиях. В этот блок украинских демократических партий входили украинские эсеры, эсдеки, укаписты и боротьбисты. Эти антисоветские партии имеют свой подпольный ЦК, сохраняли свою, если можно так выразиться, невинность.

Отдельно можно сказать о боротьбистах. Это левое крыло украинских эсеров, если его можно назвать каким-то левым. Они были в партии по заданию украинских националистов для того, чтобы вносить рознь внутри КП(б)У. Боротьбисты возглавлялись Шумским⁵⁷, старым немецким агентом, который говорил, что лучше с поляками и немцами, чем с Москвой. Боротьбисты не делали никаких ограничений для приёма в партию, они принимали в партию белогвардейцев, гайдамаков, петлюровцев, эсеров, эсдеков, укапистов, имея основную цель

⁵⁵ *Дубовий Наум Іпатійович* (1875–1941) – батько І. Дубового. 4 травня 1938 р. заарештований. Засуджений до 5 років заслання.

⁵⁶ *Любченко Панас Петрович* (1897–1937) – у 1920–1927 рр. – секретар Київського губкому КП(б)У, заступник начальника політвідділу 2-ї Кінної армії, голова Чернігівського й Київського губвиконкомів. У 1927–1934 рр. – секретар ЦК КП(б)У. Із 1934 р. – голова Раднаркому УСРР. На серпневому 1937 р. пленумі ЦК КП(б)У звинувачений у «керівництві контрреволюційною націоналістичною організацією». Передчуваючи близьку розправу 29 серпня 1937 р. покінчив життя самогубством. Реабілітований у 1965 р.

⁵⁷ Ідеться про *Олександра Яковича Шумського* (1890–1946), заарештованого органами ДПУ 13 травня 1933 р. за звинуваченням у «належності до Української військової організації».

пополнить себя всеми теми, кто хочет бороться против Москвы, кто хочет принять руководство немецкого и польского генеральных штабов. Показали бы они украинскому народу этот протекторат. Они хотели показать, но не выйдет это у этих сволочей никогда. (Аплодисменты). По сути, они вводили открыто украинский народ под ярмо польско-немецкого империализма.

Шумский и другие вожак боротьбистов одновременно с расширением своей партии повели переговоры о приёме их в КП(б)У, имея такой замысел: они решили в КП(б)У залезть с тем, чтобы разлагать коммунистическую партию изнутри. Они тогда по этому поводу даже песню пели: «Мы вольёмся, разольёмся и зальём большевиков».

Боротьбистам принадлежала руководящая роль в антисоветском националистическом подполье на Украине, и они были наиболее ценной агентурой для польского, немецкого фашизма. Вот почему Любченко, возглавлявший антисоветский националистический центр, сам в прошлом и в настоящем, теперь тоже в прошлом, осиновый кол в его могилу, являлся правой рукой доверенного Пилсудского на Украине – Станислава Косиора.

Подпольные украинские буржуазные националисты всяких мастей, возглавляемые украинским антисоветским националистическим центром во главе с Любченко, не раз готовили вооружённое восстание на Украине. С давних пор по Украине существовала, до самого последнего времени, подпольная сеть повстанческих комитетов. А в Киеве главный повстанком возглавлял, я думаю, что вы ему не передадите, а если передадите, так и быть, сейчас это древний старец академик Корчак-Чепурковский⁵⁸. Националисты держали его в Главповстанкоме как икону, как своего Николая-угодника и мечтали, что он будет подходящей фигурой для возглавления националистического украинского марионеточного правительства.

В Главповстанком входили представители украинского националистического центра и так называемые украинские демократические партии. С ними действовали в контакте петлюровские повстанцы и махновцы, имеющие свои повстанческие формирования в ряде районов Украины, сохранившие до самого последнего времени тайники с подпольными складами оружия для вооружённого восстания. Я должен вам сказать, что за последние 3–4 месяца мы изъяли несколько тысяч

⁵⁸ *Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857–1946) – український гігієніст та епідеміолог, організатор системи охорони народного здоров'я, колишній міністр УНР, дійсний член ВУАН.*

револьверов, винтовок, обрезов, несколько пулемётов, принадлежащих антисоветскому украинскому националистическому центру и его подполью.

Вот почему главный агент польско-немецких войск, доверенный Пилсудского и Гитлера на Украине Станислав Косиор так активно оберегал украинских националистов от разгрома. Вы помните, Косиор, отводя удар от своей агентуры – Порайко, Хвыли и Тарана⁵⁹, заявил: отбросить их от руководства партии и правительства – это значит оттолкнуть от партии украинский народ.

Какая клевета на украинский народ этого международного шпиона! Какое он имеет право говорить об украинском народе? Украинскому народу не только с ним не по пути, но украинский народ растопчет эту гадину раз и навсегда (аплодисменты)!

Товарищи, я вам доложил кратко об этом подполье в таком виде, в каком оно существовало до самого последнего времени на Украине. Было бы неправильно обрисовать так это подполье. Надо сказать о том, что среди этих волков была большая грызня, и о ни каком, даже приблизительном, единстве в их рядах не могло быть и речи.

Например, буржуазные националисты во главе с Любченко считали, что если им удастся каким-то образом осуществить свой план, то они обязательно убили бы своего конкурента Якира. Якир считал так же, как и его ближайшие участники, что если ему удастся каким-то образом добиться своих целей, то он уберет Любченко, т. е. убьёт его. Косиор и с ними был согласен (смех).

Косиору было это всё равно потому, что он представлял интересы польско-немецкого шпиона и должен был также особенно служить своему хозяину и выполнять то, что ему было предложено, а кто будет стоять во главе – ему было безразлично. Вряд ли этот авантюрист, международный шпион, вряд ли он верил в то, что он делал.

Таким путём и методом польские и немецкие фашисты расставляли своих шпионов. Стало известно, что Станислав Косиор имел в своём распоряжении группу вербовщиков шпионов, которые в свою очередь вербовали среди троцкистов, бухаринцев, буржуазных националистов и прочих подонков общества, враждебно относящихся к нашему народу, себе сообщников. Косиор имел в своём распоряжении группу завербованных шпионов, которыми замещал провалившихся шпионов.

⁵⁹ Таран Сава Дмитрович (1890–1937) – у 1937 р. – завідувач відділу науки та шкіл Дніпропетровського обкому КП(б)У. Репресований улітку 1937 р.

Некоторые простаки, наши люди, но простаки удивляются и говорят, как же так, что в Виннице сидел завербованный Косиором враг Чернявский, а когда его разоблачили, то Косиор его не защищал?

Существует волчий закон, профессиональный закон шпионов. Когда группу разведчиков посылают на шпионскую работу в другую страну, то старшему говорят, если почувствуешь провал одного из своих агентов, застрели его, если почувствуешь провал самого себя – застрелись и спаси этим других.

Точно так же поступил и Косиор. Ведь всё равно разоблачат, а потому Любченко и другие, не желая быть разоблаченными при жизни, решили застрелиться. Любченко застрелился для того, чтобы спасти от разоблачения Косиора и других разведчиков, но сделал это тогда, когда был уже сам разоблачен, когда он видел, что никакого другого выхода для себя не имеет.

Если в царской России вербовали шпионов министров – разных сухопленных и пуришкевичей, державших в своих руках управление государством, то наши враги забыли, что наш советский народ нельзя завербовать, что он является сам хозяином своей страны, что он не продаст свою страну, что он является хозяином в своей стране и никаким золотом его не купишь (аплодисменты). Теперь господам из профессиональной фашистской разведки не помогла их политика, они не могли повернуть это дело в нужном им направлении. Фашистам пришлось вести дело с освободившимся народом нашего Советского Союза, строящим социализм на основе учения Ленина–Сталина.

Им пришлось иметь дело с народом, идущим к коммунизму, поэтому у них ничего не выходит и не выйдет с настоящими доподлинными хозяевами страны социалистического государства, руководимыми нашей большевистской партией, нашим великим Сталиным (аплодисменты)!

Несколько слов, товарищи, о подрывной работе в органах НКВД. Аппарат НКВД на Украине засорялся в течение ряда лет троцкистско-бухаринским, буржуазно-националистическим, сионистским и просто жульническим элементом. Врагам народа Балицкому и Леплевскому⁶⁰

⁶⁰ *Леплевський Ізраїль Мойсейович* (1894/1896–1938) народився у Брест-Литовську Гродненської губернії в багатодітній родині різника тютюнової фабрики. Із дванадцятирічного віку два роки працював робітником у майстерні, потім на складі аптекарських товарів у Бресті. У 1909–1914 рр. – член «Бунду». 10.1914–06.1917 рр. – рядовий 154-го Дербентського й 3-го Бессарабського прикордонного полків на Кавказькому фронті. Після Лютневої революції 1917 р. обраний головою полкового комітету та головою комітету військового

выгодно было иметь такой состав в аппарате, потому что в таком составе легче было вербовать в своё подполье. Я приведу пример, как Балицкий и Леплевский вербовали в подполье этих людей. Вызывает Балицкий к себе работника и говорит: ты же в прошлом сионист, у тебя же отец имел магазин, как ты попал в КП(б)У, как ты попал в НКВД? Он туда-сюда, а потом говорит – не дай погибнуть! Ну, ладно, оставайся,

гарнізону. Із 07.1917 р. – член більшовицької військової організації в Катеринославі. У 03.1918 р. – реєстратор зброї Саратовської губЧК, командував чекістським загonom під час придушення есерівського повстання. У 06.1918 р. за особистим проханням відкомандирований до Самари, де його старший брат Григорій працював заступником голови губвиконкому. Із 10.1918 р. – помічник начальника СОВ Самарської губЧК. У 05.1919 р. за власним бажанням відраджений у Катеринославі до матері, де був членом Центрального бюро фракції КП(б)У Катеринослава. Із 12.1919 р. – уповноважений 1-ї групи, із 26.08.1920 р. – помічник завідувача СОВ та член колегії губЧК, із 27.12.1920 р. – завідувач СОВ та начальник ОВ, із 23.05.1921 р. – завідувач СОЧ, згодом начальник адміністративно-організаційного відділу, заступник голови Катеринославної губЧК. Із 23.05.1922 р. – начальник Катеринославіського, 16.02.1923–05.05.1925 рр. – Подільського губвідділів ДПУ. Наприкінці 1923 р. обраний за сумісництвом т.в.о. першого секретаря Подільського губкому партії. Із 05.1925 р. – у резерві призначень ДПУ УСРР. 27.10.1925–05.07.1929 рр. – начальник Одеського окрвідділу ДПУ. 10.05.1927–05.07.1929 рр. – начальник і військомом 26-го Одеського прикордонного загону ДПУ. 01.07–09.12.1929 р. – заступник начальника, 09.12.1929–15.08.1931 рр. – начальник СОУ ДПУ УСРР. У 1931 р. за сумісництвом був начальником ОВ УВО та ДПУ УСРР. 15.08–17.11.1931 р. – заступник начальника, 17.11.1931–20.02.1933 рр. – начальник ОВ ОДПУ СРСР. На початку грудня 1932 р. відраджений до УСРР у розпорядження В. Балицького. У січні 1933 р. відкомандирований на Одещину для виконання плану хлібозаготівлі. Із 20.02.1933 р. – заступник голови ДПУ УСРР. Від 05.01.1934 р. – повпред ОДПУ по Саратовському краю, з 10.07.1934 р. – начальник УНКВС по Саратовському краю. Із 10.12.1934 р. – нарком внутрішніх справ Білоруської РСР. З 28.11.1936 р. – начальник ОВ ГУДБ НКВС СРСР. 14.06.1937–25.01.1938 рр. – нарком внутрішніх справ УРСР. 25.01–28.03.1938 р. – начальник 6-го (транспортного) відділу ГУДБ НКВС СРСР. 28.03–26.04.1938 р. – начальник 1-го відділу (залізничний транспорт) 3-го управління (транспортного) НКВС СРСР. 28.03–08.04.1938 – заступник начальника, 08.04–26.04.1938 р. – начальник 3-го управління НКВС СРСР. Заарештований 26 квітня 1938 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР 28 липня 1938 р. за статтями 58-1 «б», 58-8, 58-11 КК РРФСР за «активну участь у правотроцькістській організації та проведення контрреволюційної зрадницької діяльності» засуджений до страти. Розстріляний у Москві. Не реабілітований. Звання: комісар державної безпеки 2-го рангу (26.11.1935 р.).

но смотри, чтоб слушался! Вот вам вербовка. И он слушался. Всё, что говорил ему Балицкий, он делал – если бы он не делал, он бы его ликвидировал. Такой метод был вербовки людей. Некоторые в годы гражданской войны в аппарат попали потому, что люди не хотели идти на фронт. Некоторые, как только кончился нэп, так они пришли в органы. Вероятно, они не согласны с нэпом потому, что мы нашли таких, которые уходили из органов НКВД, что они пошли на Крещатик, Бессарабку и торговали до 1928 г., а когда после 1928 г. партия взяла курс на наступление на капиталистические элементы⁶¹, они через свои вражеские связи опять попали в органы НКВД и засоряли наши органы.

Я приведу такой пример: в отделе кадров НКВД, начальником отдела кадров НКВД до самого приезда на Украину Николая Ивановича Ежова сидел некий Северин Михаил Северинович⁶². Когда приехал Николай

⁶¹ Вірогідно, О. Успенський мав на увазі «Великий перелом» – соціально-економічні перетворення у промисловості та сільському господарстві, проведені більшовицькою партією наприкінці 1920–1930-х рр. із метою утвердження командно-адміністративної системи управління народним господарством. Процес повернення до звичних із часів громадянської війни воєнно-комуністичних методів управління економікою, курс на остаточне згорання непу знайшли своє обґрунтування у статті генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна «Рік великого перелому», надрукованій у листопаді 1929 р. в газеті «Правда».

⁶² *Северин Михайло Северинович (Боровик Мойша Шльомович)* (1895–1938) народився в Могильові (за іншими даними – в Одесі) в родині кравця (пізніше власника майстерні). Член ВКП(б) із 01.1918 р. Закінчив економічний відділ 1-го Київського комерційного училища. Із 07.04.1919 р. – інспектор секретного відділу Одеської губЧК. У 05–31.08.1919 р. – уповноважений Київської губЧК, інспектор секретного відділу ВУЧК. Із 09.1919 р. – заступник завідувача юридичним відділом Могильовської ЧК. У 01–05.1920 р. – інспектор та уповноважений економічного відділу Київської губЧК. Із 05.1920 р. – уповноважений штабу Цупнадкому. У 07.1920–07.1921 рр. – районний військовий комендант Чистяковського й Довжанського районних штабів Української трудової армії. З 07.1921 р. – комісар Катеринославсько-Кримського обласного агентства ЦПКП Донбасу. З 09.1921 р. – заступник комісара ЦПКП на Правобережній Україні. Із 07.1922 р. – керуючий Гомельською конторою ЦПКП і конторою вугільного синдикату. Із 11.1922 р. – заступник керуючого відділом губернської контори УГКП Донбасу та вугільного синдикату. 29.06.1923–05.01.1925 рр. – помічник одеського губернського прокурора. У 1926 р. працював в Одеському окрсуді. У 1928–1929 рр. – уповноважений економічного управління ДПУ УСРР. 1929–09.1930 рр. – уповноважений та старший уповноважений економічного відділку Сталінського окрвідділу ДПУ. Упродовж 1930–1932 рр. – уповноважений економічного відділку Маріупольського міськвідділу ДПУ.

Иванович Ежов, он потребовал из отдела кадров личные дела на сотрудников для того, чтобы познакомиться с сотрудниками. Берёт дело, вызывает сотрудника, а всё дело чистое, хотя бы у него кто-нибудь через 20-е поколение был чем-нибудь замаран, что-нибудь – всё чисто. Николай Иванович говорит – что-то неладно у вас в отделе кадров, посмотрите, кто там сидит. Взяли, посмотрели этого Северина и его заместителя – Григорьев⁶³ был. Оказывается, они перед тем, как нести дело Николаю Ивановичу, вырывали все компрометирующие материалы на сотрудника и сжигали. Потом посмотрели, кто это такой – Северин? Оказалось, что он не Северин Михаил Северинович, а Боровик Мойша Шлёмович. Этот Боровик Мойша Шлёмович был сын крупного торговца-обувщика, который имел большую торговлю в Киеве⁶⁴, а у

Із 1932 р. – уповноважений 1-го відділку економічного управління ДПУ УСРР. Із 1935 р. – начальник 2-го відділку економічного відділу НКВС УСРР. 01.1937 – начальник відділку 3-го (контррозвідувального) відділу НКВС УРСР. 16.06.1937 р. – т.в.о начальника, із 26.07.1937 р. – начальник відділу кадрів НКВС УРСР. 15 лютого 1938 р. заарештований, 22 вересня засуджений до страти. Розстріляний у Києві. Звання: капітан державної безпеки (17.11.1937 р.). Член ВКП(б) з січня 1918 р.

⁶³ Григор'єв (Фельдман) Григорій Самійлович (1898–1938) народився у Житомирі в родині кустаря. Член ВКП(б) з серпня 1931 р. У 1912 р. закінчив 2-ге єврейське казенне училище у Житомирі. 12.1916–12.1917 рр. – служба в армії, рядовий. 03.1919–05.1920 рр. – доброволець РСЧА, служив у 2-му артилерійському дивізіоні 1-ї Української радянської армії та 44-й стрілецькій дивізії. 15.07.1920–14.02.1922 рр. – у Волинській губЧК (таємний співробітник, завідувач столом особового складу, діловод і т.в.о. секретаря секретно-оперативної частини, секретар секретно-оперативного відділу). Із 06.1922 р. – у розпорядженні ДПУ УСРР. 06.1923–23.05.1925 рр. – т.в.о. секретаря та секретар Чернігівського губвідділу ДПУ. Служив в адміністративному відділі ДПУ УСРР (з 26.05.1925 р. – інспектор, з 01.02.1928 р. – старший інспектор), відділі кадрів ДПУ УСРР (01.10.1931–03.01.1932 рр. – пом. начальника відділу, 15.01.1932–01.02.1933 рр. – старший інспектор, 01.02–19.09.1933 р. – начальник 1-го відділку та пом. начальника відділу). 19.07.1933 р. – начальник відділу кадрів Вінницького облвідділу ДПУ. 05.07.1935 р. – начальник відділу кадрів УНКВС Київської області. З червня 1937 р. – заступник начальника відділу кадрів НКВС УРСР. 10 березня 1938 р. заарештований, 23 вересня засуджений до страти. Розстріляний. Звання: старший лейтенант державної безпеки (08.01.1936 р.).

⁶⁴ Насправді Ш. Боровик у 1915 р. мав у Києві взуттєву майстерню на Караваївській вулиці [див.: Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – С. 108].

Фельдмана оказались родственники в Польше и не сидячие родственники, а ходячие, которые ходили и переходили через границу шпионами, и он с ними шпионил. Вот этого самого Северина или Боровика показания (читает).

Дальше он говорит о себе. Следователь задаёт ему вопрос – когда вы стали на путь борьбы с партией? Он говорит: (читает). Потом он даёт показания, как он стал немецким шпионом, как его завербовал в немецкую разведку крупный немецкий разведчик, немецкий специалист, который работал в Донбассе.

Вот вам на выдержку, так сказать, лицо одного из этих гадов, которые сидели в аппарате ЧК на Украине.

Товарищи, я бы сказал, что и у здоровой части аппарата ЧК враги народа прививали вредные, небольшевистские традиции. В аппарате ЧК враги народа развивали зазнайство. Так, знаете, другой такой вот ферт, вроде Северина, наденет красную фуражку, ходит, и под собой земли не чует (смех), а так, если ему в душу посмотреть, если залезть ему под форму, то там окажется либо вообще не душа, а балалайка (смех), либо вражеская душа.

Самое главное, товарищи, что ЧК, аппарат ЧК, враги народа отрывали от партии, от народа, и то, что сейчас принёс нам в наши органы наш сталинский нарком Николай Иванович Ежов – это партийность, это такую силу, которая очень быстро перестраивает, уже почти перестроила на Украине в частности. И, товарищи, я уверен, что аппарат ЧК под руководством Николая Ивановича Ежова, и на Украине полностью, и целиком в самое ближайшее время окончательно, положив себе в основу своей работы партийность, перестроится на большевистские рельсы (аплодисменты).

Товарищи, Никита Сергеевич Хрущёв принимает сейчас сам личное участие в комплектовании аппарата ЧК на Украине. Мы уже получили через Никиту Сергеевича от украинской партийной организации в аппарат ЧК на Украине больше тысячи коммунистов. Заменяем всех этих Шерлок-Холмсов (смех), которые вообще считали себя умнее всех и никого не слушали. Выгоняем их и, должен я вам сказать, что только воздух чище становится, а вражеские элементы в среде своей – в органах НКВД – мы беспощадно уничтожаем (аплодисменты).

Із цього приводу в одній з автобіографій М. Северин писав: «Закінчив Київське перше комерційне училище, де був через бідність батьків весь час на стипендії» [див.: Золотарьов В. *Олександр Успенський: особа, час, оточення.* – Х.: Фоліо, 2004. – С. 161].

И я вам должен, товарищи, сказать, что те коммунисты, которые пришли к нам на работу в ЧК, они буквально в течении 2–3 дней справляются с работой. Вот его вызываешь. Сначала он, так сказать, думает – ну что такое, понимаете, ЧК? Там всё такое, понимаете, под занавесками, потом его спрашивали, как у тебя, хребет есть, ты на врагов зол? Говорит – уж крепко зол. Зол? Тогда садись и допрашивай! И вот садится и допрашивает. Новым товарищам говорят, а как же в 17-м году тов. Дзержинский создавал ЧК вместе с товарищем Сталиным, и эта молодая ЧК на второй день её создания разгромила все основные силы контрреволюции в нашей стране (бурные, долго несмолкаемые аплодисменты)?!

Товарищи, я должен вам заявить, что органы ЧК на Украине, в частности сейчас, как никогда крепки, как никогда сильны, как никогда успешно борются с врагами под руководством нашего сталинского наркома Николая Ивановича Ежова (бурные аплодисменты)!

Аппарат наркомвнудела, аппарат ЧК должен быть всегда твёрдым, всегда крепким аппаратом, большевистским. Одним словом аппарат ЧК и на Украине, я это заявляю от имени всех чекистов XIV партийному съезду, что мы аппарат ЧК на Украине сделаем наркомвнуделовским – ежовским, а наркомвнудел – Ежовым (бурные аплодисменты)!

(Тов. Хрущёв: Нужно, чтобы наркомвнудел был Ежовым).

Я так и сказал, только ударение не получилось.

Товарищ Сталин на февральско-мартовском пленуме ЦК ВКП(б)⁶⁵ предупреждал нас, и предупреждал всю партию, что пока существует капиталистическое окружение, иностранная разведка всех мастей будет посылать к нам свою агентуру. Мы каждодневно ловим шпионов, диверсантов польско-немецких, которые ещё пробираются в нашу страну, пробираются всякими путями.

Наши пограничные войска созданы из лучшей части нашего советского молодняка. У нас в погранчастях все красноармейцы имеют среднее образование, они неустанно охраняют наши советские границы. С помощью колхозников, с помощью трудящихся наших пограничных районов они успешно борются со шпионами. Можно привести бесчисленное количество примеров мужества и героизма, проявляемого на-

⁶⁵ Лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., на думку дослідників, став прелюдією «Великого терору» у СРСР. Учасники форуму акцентували увагу на значній кількості проявів «шпигунської», «диверсійної» та «шкідницької» роботи.

шими пограничниками, безграничного мужества и героизма, проявляемого нашими колхозниками, трудящимися и даже детьми в борьбе со шпионами и диверсантами.

Я приведу несколько примеров. Путьобходчик 184-го километра Юго-Западной железной дороги Александр Васильевич Артемьев, житель села Кримина района Каменец-Подольской области лично задержал 83 польских агентов (аплодисменты). Сын жителя села Стремена Каменского района Молдавской АССР Тимоша Лесник, 14 лет, пионер, играя около колхозного сада заметил в зарослях сада притаившегося неизвестного человека. Он понял, что здесь что-то неладно, и побежал на заставу сообщить об этом. По дороге он встретил колхозника и попросил, чтобы тот пошёл на погранзаставу, а сам возвратился и сел неподалёку для того, чтобы скрытно наблюдать за этим человеком (вот с каких лет стал чекистом), и стал скрытно вести за ним наблюдение. Когда прибыли пограничники пионер Тимоша показал им местонахождение неизвестного. Он был окружён и задержан. Он оказался хорошо вооружённым румынским агентом и даже руководителем румынской контрразведки. Благодаря бдительности пионера Тимоши вся эта шпионская группа в количестве 16 чел. была вскрыта и ликвидирована (аплодисменты).

Товарищи, немало врагов народа выкорчевано в нашей стране по заявлению рядовых коммунистов, комсомольцев, беспартийных большевиков, иногда пионеров.

Я вам приведу такой пример – я его приводил на Киевской областной конференции и не могу не привести на съезде партии. Недавно в приёмную Николая Ивановича явились две девочки по 10 лет. Одна из них подала заявление, которое я сам видел, написанное детским ломаным почерком, но это заявление говорит о многом. Эта девочка пишет, что ей кажется, она пишет так: «Мне кажется, что мой папа против советской власти, он часто с мамой спорит. Мама говорит, что сейчас хорошо, а папа говорит, что плохо. К папе приходят какие-то люди, и они говорят, что сейчас плохо. Мама с ними ругается. Я люблю мою маму и думаю, что она права. Я решила со своей подругой придти и рассказать дяде Ежову. Если я ошибаюсь, потому что я маленькая, тогда вы меня не ругайте, а если папа троцкист, то мне его не жалко, если вы его арестуете» (аплодисменты).

И, товарищи, по заявлению этой девочки была в Москве вскрыта довольно значительная антисоветская группа лиц, довольно значительная группа врагов.

Товарищи, это ли не пример силы нашего государства, это ли не пример силы нашей партии, это ли не пример силы великого учения Ленина – Сталина, это ли не пример великой мудрости и силы нашего великого Сталина?!

Товарищи, работы ещё предстоит очень много, борьба далеко ещё не закончена, осиные гнёзда польского, немецкого, японского фашизма, правотроцкистского подполья, буржуазно-националистического подполья и всякой прочей сволочи разгромлены ещё далеко не все, и особенно на Украине. Я вам должен заявить, что совсем недавно вскрыта, об этой группе уже говорил частично в своём выступлении тов. Бурмистенко⁶⁶, молодёжная организация украинских националистов, так называемая организация молодой генерации украинских националистов, в состав которой входили Милько, Ващук, Власенко, Середенко и др. Эта молодая генерация украинских националистов была создана Косиором и Любченком как резерв украинского националистического подполья, долженствующая заменить собой, как они говорили, первое поколение украинских националистов. С какого времени они это поколение считают, чёрт их знает. Это было уже второе поколение украинских националистов, все они вели оголтелую борьбу с новым руководством ЦК партии большевиков Украины под лозунгом: «Геть москалів з України». В последнее время эта самая сволочь, как об этом частично уже говорил тов. Бурмистенко, подготовляла крупное злодеяние, они готовили убийство Никиты Сергеевича Хрущёва. И надо сказать, товарищи, что поймали их, прямо за нос поймали буквально.

Ещё пример. Вот делегаты Киевской областной партийной конференции помнят эту мразь, которая стояла, и надо сказать, что к нашему стыду стояла и отчитывалась перед делегатами Киевской областной партконференции – это Костенко⁶⁷.

⁶⁶ Бурмистенко Михайло Олексійович (1902/3–1941) у січні–червні 1938 р. працював виконувачем обов'язків другого секретаря ЦК КП(б)У. Упродовж червня 1938 – вересня 1941 рр. – другий секретар ЦК КП(б)У. Загинув на початку німецько-радянської війни поблизу Лохвиці.

⁶⁷ Ідеться про Михайла Васильовича Костенка (1906–1938) – у грудні 1937 – червні 1938 рр. – т.в.о. другого секретаря Київського обкому КП(б)У. Член «трійки» при УНКВС по Київській області. Участь у масових політичних репресіях не врятувала М. Костенка від арешту як «ворога народу». Засуджений до страти 23 вересня 1938 р. Реабілітований у 1957 р. Про нього є невелика згадка у спогадах М. Хрущова: «Другим секретарем Київського обкому партії був тоді Костенко. При мені він був дуже мало, його невдовзі арештували. Я

Этот Костенко вместе с другой сволочью, когда увидел, что он уже разоблачён и что его арестуют, он также готовил террористический акт против Никиты Сергеевича.

Должен вам, товарищи, сказать, что совсем недавно мы недалеко от ЦК взяли группу ребят в возрасте от 10 до 14 лет, которые записывали номера машин и искали номер машины Никиты Сергеевича. Пошли за этими ребятами. Эти ребята привели нас к явочной квартире польских шпионов, которых мы забрали на этой же квартире. Они сознались, что были посланы из Польши ответить выстрелом за разгром косиоровской банды на Украине.

Товарищи, я вам должен сказать, что они не могли этого сделать, у них не выйдёт (аплодисменты) и не вышло!

Товарищи, кровавые злодеяния правых, троцкистов, буржуазных националистов послужили нам большим уроком. Этот урок мы получили, к сожалению после всех тех фактов, какие мы имели, начиная с 1918 г., когда враги в блоке с эсерами, троцкистами и бухаринцами готовили свержение правительства Ленина–Сталина и организовывали террористические акты на лучших людей нашей страны. Ранение Владимира Ильича Ленина укоротило дорогую жизнь. 20 июля 1926 г. умер известный пролетарский полководец Феликс Эдмундович Дзержинский во время пленума ЦК и ЦКК после того, как произнёс пламенную речь.

Троцкисты и бухаринцы выстрелом убили пламенного трибуна, стойкого борца Сергея Мироновича Кирова и подло умертвили вели-

здивувався: простий чоловік, із селян-колгоспників, навіщо йому зав'язувати дружбу з ворогами Радянського Союзу? Ніяк не міг я цього зрозуміти і вирішив із ним переговорити. Поїхав до НКВС. Привели його з камери. Я його питаю, він усе підтверджує: "Ось такий і такий співробітничав зі мною у цій справі". Я йому: "А ще хто був із вами?" – "Більше нікого не було". Ну й добре, я вже зрадив, що десь вимальовується кінець. Що він дійсно ворог народу, у мене не було вже сумнівів, тому що він особисто та в досить спокійному тоні підтвердив це. Нарком внутрішніх справ сказав, що він буде засуджений до розстрілу. У той час були випадки, коли перед розстрілом люди раптом починали давати свідчення на інших осіб, і таким чином створювався безперервний ланцюг ворогів. Я сказав: "Якщо Костенко стане ще й на когось показувати, то прошу його не розстрілювати, а зберегти, щоб розібратися у цій справі". Проїшов якийсь час, і Успенський мені доповів, що Костенко розстріляний, але перед смертю назвав Черепіна, який уже працював на місці другого секретаря Київського обласного комітету партії» [див.: Хрущёв Н.С. *Время. Люди. Власть: Воспоминания*. Кн. 1. – Москва: ИИК «Московские новости», 1999. – С. 41–42].

кого организатора пролетарской литературы Алексея Максимовича Горького. Они умертвили революционного бойца тов. Куйбышева и Менжинского. Они пытались стать на путь террористического акта в отношении стойкого большевика Николая Ивановича Ежова.

Вспомните, товарищи, всем известное кемеровское дело, когда не одна человеческая жизнь была удушена газами. Сколько жизней рабочих загубили саркисовы в Донбассе.

Товарищи, это говорит о том, что враги не один раз протягивали свои кровавые руки к нашим вождям. Они протягивали свои кровавые руки к нашему дорогому товарищу Сталину. Товарищи, нет пощады всем этим врагам, враги должны быть уничтожены!

Беспощадная борьба, выкорчёвывание дотла всей и всяческой контрреволюции является задачей партийных и беспартийных большевиков Украины, является задачей для нашей советской разведки.

Товарищи, некоторые вражеские элементы, зная, что им рано или поздно надо будет ответить за свои дела перед партией и народом, ведут разговоры (вот это имело место и во время самого XIV съезда КП(б)У), ведут разговоры такие: что нового принесёт XIV съезд партии? Есть такие разговоры. А мы должны таких разговорщиков спросить, а что же они, собственно, хотят, чтобы большевики Украины ослабили борьбу с врагами, чтобы большевики Украины, выкорчевав врагов, оказались снисходительными к этим врагам?

Я думаю, что выражу мнение всего съезда большевиков Украины, если скажу, что мы должны их разочаровать. (Бурные аплодисменты).

XIV съезд партии (большевиков) Украины вместе со всей украинской партийной организацией, вместе со всем украинским народом будет и впредь беспощадно громить врагов рабочего класса, врагов народа с тем, чтобы уничтожить и раз навсегда освободить Украину от всех и всяческих врагов и уничтожить их дотла (бурные аплодисменты).

Большевики Украины нанесли в последнее время решительный удар врагам и очистили Украину от всех врагов народа. Они, безусловно, доведут это дело до конца, ибо во главе нас, во главе украинских большевиков стоит верный соратник товарища Сталина, верный сын рабочего класса нашей страны, непоколебимый большевик Никита Сергеевич Хрущёв (бурные продолжительные аплодисменты)!

А враги пусть гниют в свалочных ямах трижды презренные, мерзко-пакостные, гнусные, заклеянные позором, гневом народа троцкистско-бухаринские выродки, буржуазно-националистические уроды и вся эта шпионская сволочь.

Наш советский народ, согретый сталинской заботой, неразрывно связанный с большевистской партией, руководимый большевистской партией, закалённый в борьбе с врагами, будет победоносно строить коммунистическое общество.

Советская Украина – неотделимая часть великого Советского Союза. Как бы в звериной злобе не скрежетали зубами немецкие, польские фашистские шакалы, народ социалистической Украины вместе со всеми народами Советского Союза будет победоносно строить коммунизм под руководством нашей великой коммунистической партии, нашего великого, любимого всею нашею партией, всем нашим народом, всеми угнетёнными народами любимого, – под руководством нашего Сталина (бурные, долго несмолкающие аплодисменты; все встают; возгласы: «Великому Сталину – ура!», «Да здравствует советская разведка – ура!», «Да здравствует верный сталинец товарищ Ежов – ура!», «Да здравствует соратник товарища Сталина товарищ Хрущёв – ура!», возгласы «ура!»)⁶⁸

*Центральний державний архів громадських об'єднань України,
ф. 1, оп. 1. спр. 544, арк. 453–484. Копія. Машинопис.*

⁶⁸ Делегати з'їзду високо оцінили роботу чекістів та обрали членом політбюро ЦК КП(б)У О. Успенського; членами ЦК КП(б)У: О. Успенського, начальника особливого відділу НКВС Київського військового округу Д. Гречухіна, начальника Кам'янець-Подільського прикордонного загону НКВС А. Волкова (відзначалося, що за 6 місяців роботи той «провів велику роботу з очищення прикордонного загону від ворогів. Веде рішучу боротьбу з ворогами»), начальника 2-го відділу Могилів-Подільського прикордонного загону капітана Т. Строкача. Кандидатами у члени ЦК стали начальник УНКВС Київської області О. Долгушев та начальник УНКВС Донецької області П. Чистов. Членом ревізійної комісії КП(б)У став начальник УНКВС Кам'янець-Подільської області І. Жабров. Слід відзначити, що спочатку до складу ЦК планувалося ввести більшу кількість чекістів, але начальник УНКВС Харківської області Г. Кобизев і начальник УНКВС Миколаївської області П. Карамішев узяли самовідвід. Пояснюючи свою відмову працювати у ЦК останній заявив: «Я достатньо завантажений уже партійною роботою. Я обраний членом міськкому та бюро обкому. Уважаю, що для мене цього досить». Подібної аргументації дотримувався й Г. Кобизев: «Я нещодавно працюю в органах НКВС. Недавно мене тільки призначили начальником облуправління. Роботи в мене дуже багато. Я член бюро обкому. Гадаю, що для мене вистачить. Прошу дати відвід мені». О. Долгушев теж просив (утім, безрезультатно) «відвести» його кандидатуру: «У 1938 р. я висунутий на керівну роботу – начальником УНКВС Київської області. Робота ця для мене нова, мені потрібно її ще освоїти, дуже багато часу доводиться приділяти роботі. Крім того, я обраний на останній партійній конференції членом пленуму Київського обкому» [див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 544, арк. 385–386, 390, 397, 421].

Бажан О., Золотарев В. Александр Успенский: «Я считаю себя учеником Николая Ивановича Ежова»

Исследуется деятельность наркома внутренних дел УССР А. Успенского в контексте реализации политики государственного террора в СССР в 1938 г.

Ключевые слова: А. Успенский, НКВД УССР, «Большой террор», политические репрессии.

Bazhan O., Zolotarev V. Oleksandr Uspenskyi: «I consider myself to be a follower of Nikolay Iezhov»

The article devoted to the activities of people's commissar of internal affairs O. Uspenskyi during state terror politics in the USSR in 1938.

Key words: O. Uspenskyi, NKVD of Ukrainian SSR, «Great terror», political repression.